

I N H O U D S O P G A V E

Ik geloof het, hoewel het bizar is JEROEN HOPSTER	2	Onbeschoftheid kent geen tijd ENNO NUY	22
Redevoering bij de Leo Polak herdenking LEO SAMAMA	6	2011 LEON WECKE	23
Litho voor Herman Philipse	8	GOD IS GROOT, I.M. Chr. Hitchens JAN BONTJE	24
Grondrechten voor mensapen THOMAS SPICKMANN	9	<i>Boeken en tijdschriften</i> En het licht schijnt in de duisternis JO NABUURS	25
Pedovereniging Martijn verbieden of niet? PAUL HOPSTER	10	Killing happy animals FLORIS VAN DEN BERG	28
Het laffe van het agnosticisme ANTON VAN HOOFF	12	Park Aarde FLORIS VAN DEN BERG	29
Anti-theïsten PIET WINKELAAR	13	Humanisme, door Peter Derkx ENNO NUY	30
Vrijdenken, kerstmis en de media WIM AALTEN	14	DE AS-INFILTRATIE JAN BONTJE	33
Richard Dawkins in Groningen JAN VAN DER WERFF	17	Het zal je God maar wezen WIM AALTEN	34
Het secularisme in de Middeleeuwen FRANS VAN DONGEN	18	Een kalender voor de lezers van De Vrijdenker	34
Een kalender voor iedereen FLORIS VAN DEN BERG	19	De Canon van de Godsdiensthyserie JAAP VAN DEN BORN	35
Lezing Jan van Hooff, gedragsbioloog Cecile Lapré & Rayisa Warner	21	Zou het de naakte waarheid zijn? HANS LOUIS KOEKOEK	36

Ik geloof het, hoewel het bizar is

De werkelijkheid volgens filosoferende wetenschappers



JEROEN HOPSTER (1987) is student geschiedenis en wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam

Waarom is de wereld zoals zij is? Wat vormen de bouwstenen van de werkelijkheid? En welke betekenis ligt daarin besloten? Diepzinnige vragen over wereld, werkelijkheid en betekenis behoren al lang niet meer tot het exclusieve domein van de filosofie (of theologie). Steeds vaker eigenen wetenschappers zich de aanspraak op fundamentele kennis toe – met goed recht, want de brede denkstoel van de filosoof vormt geen partij voor het specialisme en empirische instrumentarium van de exacte wetenschappen. Maar vakmanschap als ‘wetenschapper-filosoof’ is niet voor iedereen weggelegd. Hoe krachtig de wetenschappelijke bewijsvoering ook mag zijn, zij moet in balans worden gehouden door de finesses van het kritische denken.

De wereld die de wetenschapper-filosoof ons voorschotelt is buitengewoon vreemd, zo vreemd dat zelfs onze meest fantasievolle scheppingsverhalen erbij verbleken. De christelijke apologet Tertullianus (ca. 160-230) verwoordde zijn ambivalente gevoelens t.a.v. het leerstuk over de menswording van god's zoon met de geveugelde uitspraak ‘*credo quia ineptum est*’ – later verbasterd tot ‘*credo quia absurdum*’: ik geloof het, omdat het bizar (of absurd) is. Ten aanzien van de hedendaagse wetenschap zouden we die stelling kunnen omkeren: *credo quamquam absurdum* – ik geloof het, hoewel het bizar is. Een paradigmatisch vakgebied als de kwantummechanica levert extreem precieze voorspellingen en laat daarmee weinig twijfel over haar juistheid, maar schetst tegelijkertijd zo'n zonderling beeld van de werkelijkheid dat zij de kracht van de verbeelding tart.

Een voorbeeld daarvan is de these die de Servisch-Engelse fysicus Vlatko Vedral verdedigt: het universum waarin wij leven is een reusachtige computer, opgebouwd uit bits van kwantum-informatie. Informatie is een populair begrip onder hedendaagse biologen en natuurkundigen. De term is vaag en flexibel genoeg om in verschillende contexten te worden ingebed, maar kan eveneens precies worden gemaakt als wiskundig concept (bijvoorbeeld als maatstaf voor de waarschijnlijkheid dat een gebeurtenis plaatsvindt). Wees echter beducht wanneer een wetenschapper-filosoof het begrip al te stevig omarmt. Informatie (zowel de ongespecificeerde metafoor als het wiskundig toepasbare model) vormt een *representatie* van de werkelijkheid – niet de werkelijkheid zelf. De



kaart is niet het gebied, de analogie niet de ontologie. Ook al verschaft informatie een bruikbaar model om de werkelijkheid te beschrijven, dat rechtvaardigt nog niet de stap om haar met de werkelijkheid te *vereenzelvigen*. De bit is de kleinste eenheid van informatie en duidt het onderscheid aan tussen twee verschillende toestanden: aan of uit, ja of nee, 0 of 1. Elke situatie die zich onderscheidt van een andere situatie, kan aan de hand van bits worden geformaliseerd: ‘elektron hier’ staat tegenover ‘elektron daar’, ‘kop’ tegenover ‘munt’, etc. De vreemde kwantumwetten die de microwereld in hun greep houden, laten echter zien dat er behalve de gedetermineerde toestanden die ofwel 0, ofwel 1 zijn, nog een derde mogelijkheid bestaat: de toestand van de bit is onbepaald. Kwantuminformatie (uitgedrukt in *qubits*) kan elke combinatie aannemen van ja én nee, kop én munt, elektron hier én elektron daar. Pas wanneer een qubit in aanraking komt met de gedetermineerde werkelijkheid, verwerft het zelf een gedetermineerde toestand. Dat verklaart overigens waarom wij kwantumtoestanden in de praktijk alleen op microniveau tegenkomen, en nooit op grotere schalen: alleen de allerkleinste deeltjes onttrekken zich aan contact met de gedetermineerde wereld, en kunnen zo hun onbepaaldheid behouden.

De curieuze eigenschappen van kwantum-informatie verklaren volgens Vedral hoe de werkelijkheid door een proces van ‘*creatio ex nihilo*’ heeft kunnen ontstaan. Qubits vormen een spookwereld van toestanden die nog niet werkelijk zijn, maar wel reeds alle toestanden van de mogelijke werkelijkheid in zich dragen. Zij zijn vergelijkbaar met een eindeloos groot

blok marmer, dat in onaangeroerde toestand nog alle mogelijke vormen bevat. Op kwantum-niveau kunnen willekeurige fluctuaties plaatsvinden die een onbepaalde qubit omzetten in een gedetermineerde bit. Zo'n fluctuatie leidt tot een kettingreactie van qubits die in aanraking komen met een gedetermineerde toestand, en daardoor zelf ook een gedetermineerde toestand aannemen. Het is alsof er in het marmer één kleine barst ontstaat, waardoor de gehele structuur van ongerealiseerde mogelijkheden aanhoudend begint af te brokkelen. Dit idee beweegt Vedral tot een 'relationistische' kijk op de werkelijkheid: alle informatie (en daarmee de werkelijkheid zelf) bestaat bij gratie van haar relatie tot alle andere informatie.

Vedral's speculaties zijn even vreemd als fascinerend, maar toch doet zijn aspiratie om 'de code van de werkelijkheid te kraken' een beetje aan als een luchtbel. De suggestie dat wij de werkelijkheid kunnen ontleden aan de hand van bits heeft iets weg van de poging om 'gelukkig zijn' te analyseren met een getal van 1 tot en met 10: de abstractie schept de mogelijkheid tot wiskundige precisie, maar is zo weinig specifiek dat er eigenlijk niet zoveel mee wordt verklaard. Over de mysterieuze ontologie van de kwantumwereld is met *Decoding Reality* het laatste woord nog niet gesproken.

Hoe komt het eigenlijk dat wij de kwantumwereld als zo wonderlijk ervaren? Volgens Richard Dawkins heeft dat te maken met de evolutionaire invloeden die ons begripvermogen hebben gevormd. Wij zijn geëvolueerd in 'Middelwereld': op een schaalniveau halverwege de microscopische wereld van quarks en atomen en het enorme heelal met zijn clusters en superclusters. Omdat wij in onze alledaagse waarneming niets met zulke extreme ordes van grootte te maken hebben, is onze cognitie er niet op gebouwd hen intuïtief te begrijpen. De patronen van 'Grootwereld' en 'Kleinwereld' zijn niet gevormd naar de schaal van het menselijke kennen. Desondanks meent Dawkins dat de verschijnselen die wij in Middelwereld aantreffen essentieel zijn in het licht van ons eigen bestaan. Het is niet toevallig dat wij sterren aan de hemel zien, dat wij worden omgeven door groene bossen en dat onze planeet miljoenen diersoorten herbergt die zijn verwickeld in een strijd om het bestaan. Zonder de zware elementen die worden gevormd in sterren, zonder de energie waar bomen en

planten (en uiteindelijk sterren) ons van voorzien, en zonder de voortdurende selectiedruk die in de ontwikkeling van een complex zenuwstelsel heeft geresulteerd, waren wij mensen er immers niet geweest om ons over deze wereld te verwonderen. Onze intelligentie mag dan slecht zijn afgestemd op het begrijpen van de wereld, de wereld is uitstekend afgestemd op het ontstaan van onze intelligentie. Onze relatieve middenpositie tussen de schalen van het héél grote en het héél kleine maakt het verleidelijk om de verbeelding nog wat op te rekken. Er is geen metafysische reden om aan te nemen dat een kennend bewustzijn eerder op een middenschaal ontstaat dan aan de kant van één van beide extremen. Net zo goed had bewustzijn zich kunnen ontwikkelen op een schaal met nog eindeloos veel meer grootheden boven zich: zij zou zichzelf dan moeten rekenen tot Kleinwereld. Of andersom: bewustzijn zou kunnen ontstaan in een wereld met onnoemelijk veel kleinere schalen en dus behoren tot Grootwereld. Waarom is bewustzijn, in de werkelijkheid zover wij die kennen, alleen ontstaan in Middelwereld? Wellicht ligt daarin geen diepere beweging besloten: Middelwereld was gewoonweg één van de mogelijkheden en wel de mogelijkheid die werkelijkheid is geworden.

Maar twee alternatieve verklaringen zijn een stuk intrigerender. Allereerst de speculatieve uitleg: dat wij ons in Middelwereld bevinden, is een illusie die wordt gecreëerd door ons beperkte blikveld. Met de wetenschappelijke kennis die ons ter beschikking staat, kunnen wij tot op vergelijkbaar niveau de macro- en microstructuren van de werkelijkheid in kaart brengen. Bijgevolg lijken wij ons daar ongeveer tussenin te bevinden. Maar ook een bewustzijn in Kleinwereld dat even scherp de hoogte als de diepte in kan kijken, zal de illusie koesteren dat hij in Middelwereld leeft. Houvast om de eigen plaats te bepalen ontstaat pas als zich tussen de grootheden van micro- en macroniveau een duidelijke asymmetrie aftekent. Zolang wij niet over dat houvast beschikken, moeten wij er rekening mee houden dat het idee dat wij in Middelwereld leven slechts onze symmetrisch uitdijende kennis weerspiegelt en ons niets vertelt over de werkelijke schaal van ons bestaan.

Dit inzicht staat geheel los van natuurkundige bewijsvoering en hoeft daarom niet te worden opgevat als een serieuze wetenschappelijke



positie – eerder als een prikkelende verbeelding om vanuit de luie stoel te overdenken. Het tweede alternatief bevat meer empirisch vlees: dat bewustzijn zich niet op schaal van nano- of terameters heeft gevormd, komt omdat de middenschaal uitgeknipte condities biedt voor het ontstaan van complexe structuren. Zo is Middelwereld groot genoeg om te ontsnappen aan de onbepaaldheid van de kwantumwereld, maar te klein om te worden afgebold door de zwaartekracht. Het tussenliggende niveau kent een juist evenwicht tussen de stabiliteit van het grote en de speelruimte van het kleine. Het is daarom aannemelijk dat de schaal waarop intelligent leven is ontstaan, de enige schaal is waarop intelligentie zou kunnen ontstaan.

In zijn uitleg van Big History – de grote geschiedenis vanaf de oerknal tot aan het heden – benoemt Fred Spier (1952) zulke ideale omstandigheden als ‘*Goldilocks conditions*’: niet te groot en niet te klein, niet te koud en niet te warm, maar net goed. *Goldilocks conditions* zijn de specifieke – en soms uiterst nauwe – bandbreedtes waarbinnen eenvoudige energiestromen aanzet kunnen geven tot complexe systemen. Vaak ontstaan deze systemen op een breukvlak, waar de lokale groei van complexiteit verenigbaar is met een algehele toename van entropie. Dat verklaart bijvoorbeeld waarom wij aan de uiterste rand van onze planeet leven en niet ergens diep in haar binnenste: die positie stelt ons in staat, te putten uit de energie van zowel zon als Aarde, maar ook om de toename van entropie af te wentelen op de omliggende Ruimte.

Goldilocks conditions vormen de verklarende uitwerking van het ‘antropische principe’, dat (in zwakke vorm) stelt dat het heelal dat wij waarnemen, over de minimale eigenschappen moet beschikken dat zij verenigbaar is met ons bestaan als waarnemers. Dat klinkt haast triviaal, maar de implicatie is belangwekkend: aangezien wij als complexe wezens zijn ontstaan op een specifieke locatie in het heelal, moeten wij er rekening mee houden dat deze locatie eigenschappen heeft die – meer dan enige andere locatie – ontvankelijk zijn voor het ontstaan van complexe wezens.

Deze simpele waarheid haalt de angel uit bedenkingen over de wonderbaarlijke precisie waarmee het heelal – en meer in het bijzonder, onze eigen planeet – lijkt afgestemd op het creëren en in stand houden van leven. Neem

bijvoorbeeld de expansie van het heelal en de aantrekking van de zwaartekracht, die elkaar precies in evenwicht lijken te houden. Dat evenwicht is zo fragiel, dat als de kritische waarde met één miljoen-miljardste had verschild, het heelal ofwel in elkaar zou zijn geklapt, of dat alle materie zo ver uit elkaar zou zijn gedreven dat zich onmogelijk een stabiel zonnestelsel had kunnen vormen. En dat is slechts één van de reeks ‘toevalligheden’ die ons leven mogelijk heeft gemaakt – zo ook de aangename positie van de Aarde tot de zon, de stabiliserende werking van de maan, de beschermende zwaartekracht van Jupiter, het recyclende vermogen van tektonische platen, de op maat gemaakte filter van onze dampkring, en ga zo maar door. Het antropische principe – indien juist begrepen – leert dat deze reeks van toevalligheden ons niet tot een geloof in hogere bedoelingen hoeft te verleiden. Omdat wij bij voorbaat



al weten dat de kosmische geschiedenis heeft geresulteerd in het ontstaan van leven op Aarde, hoeft het ons niet te verbazen dat onze positie in het heelal daarvoor bij uitstek geschikt is – veel raadselachtiger zou het zijn als onze planeet buitengewoon óngunstige omstandigheden bood voor het ontstaan van leven!

Spier’s geschiedenis is rijk en alomvattend, maar berust op een controversiële methodologie. Het ontstaan van de complexe mens (en zijn cultuur) vormt de ultieme standaard om *Goldilocks conditions* met terugwerkende kracht te identificeren. Daarmee is *Big History* niet alleen antrop(ocentr)isch, maar ook een vorm van ‘*Whig history*’ – twee historiografische doodzonden. Enerzijds lijkt die methodologie onontkoombaar: aangezien wij slechts de geschiedenis van één heelal kennen, en die geschiedenis, zover wij op dit moment weten, geen andere structuren heeft opgeleverd die ook maar enigszins kunnen tippen aan de complexiteit van mens en cultuur, móét de mens wel worden neergezet als boegbeeld van kosmische complexiteit. Anderzijds mogen wij niet bij voorbaat uitsluiten dat de kosmische geschiedenis, als zij zich van begin af aan opnieuw zou afspelen, in de formatie van geheel andere vormen en gradaties van complexiteit zou kunnen uitmonden. De mogelijkheid dat *Goldilocks conditions* niet de noodzakelijke, maar contingente voorwaarden vormen voor het ontstaan van complexiteit, blijft in het *Big History* perspectief onbelicht.

Spier maakt dus een theoretische keuze: zijn verklaringsmodel is er een van noodzakelijkheid, niet van contingentie. Het maken van zo'n keuze tussen tegengestelde verklarende perspectieven, zo stelt bioloog Andreas Wagner, is een noodzakelijk kwaad van de wetenschap. Voortdurend worden theoretici voor een paradox gesteld, waarbij zij twee kanten op kunnen. Neem de keuze tussen een reductionistische en een holistische benaderingswijze. Reductionisme is gericht op het begrijpen van afgezonderde onderdelen, holisme op de systematiek van het geheel. Beide invalshoeken hebben een zekere meerwaarde ten opzichte van elkaar, maar tevens kleeft aan elk van beide een blinde vlek. Reductionisme en holisme vormen twee kanten van dezelfde medaille: door een deel van de ene kant bloot te leggen, blijft een deel van de andere kant noodzakelijkerwijs verscholen.

Met dit inzicht betreedt Wagner het traditionele domein van de wetenschapsfilosofie, en daarin is hij goed thuis. Aan de hand van fascinerende voorbeelden illustreert hij hoe dichotomieën als 'zelf' versus 'ander', 'creatie' versus 'destructie' en 'toeval' versus 'noodzakelijkheid' alom aanwezig zijn in de natuur en steeds twee kanten van een unificerende waarheid belichten. Zo kunnen wij mensen bezien als vrije en intentionele wezens, maar evenzogoed als willoze pionnen in een web van wetmatigheden. Datzelfde geldt trouwens voor dieren en planten – zelfs voor cellen en moleculen. De wetenschapper gaat in gesprek met de werkelijkheid en zal daarbij altijd merken dat de vragen die hij stelt van invloed zijn op de antwoorden die hij genereert. Enerzijds geeft dat de wetenschapper enorme macht om het bevroegde naar zijn hand te zetten, maar de keerzijde is dat hij een definitieve 'theorie van de werkelijkheid' nooit kan bereiken. Elke verklarende invalshoek zal uiteindelijk stuiten op de muren van de paradox.

Wagner stelt zich niet alleen op als wetenschapsfilosoof, maar begeeft zich ook op het meer onherbergzame terrein van de wetenschapper-filosoof. In die hoedanigheid verdedigt hij 'communicatie' als organiserend principe van de werkelijkheid, met 'betekenis' als fundamentele eenheid. Biologische processen voltrekken zich als een voortdurend gesprek: een oog krijgt gestalte door de moleculaire instructies die twee groepen

Besproken boeken:

Spier, Fred, 2010. *Big History and the Future of Humanity* (Chichester: Wiley Blackwell).

Vedral, Vlatko, 2010. *Decoding Reality: The Universe as Quantum Information* (Oxford: Oxford University Press).

Wagner, Andreas, 2009. *Paradoxical Life: Meaning, Matter, and the Power of Human Choice* (London: Yale University Press).

Literatuur:

Dawkins, Richard, 2009. *The Greatest Show on Earth: The Evidence for Evolution* (London: Random House).

cellen met elkaar uitwisselen, bladeren vallen van de bomen omdat zij een biochemisch seintje ontvangen dat tot zelfvernietiging aanzet, en wespen interpreteren het gezichtsmasker van hun soortgenoten als een teken van hiërarchische status. Maar betekenis is niet beperkt tot de levende wereld: trekvogels gebruiken het magnetisch veld van de Aarde als aanwijzing voor hun navigatie, een afstandsbediening vertelt met een infraroodsignaal op welk kanaal een televisietoestel moet afstemmen, en een toenemende temperatuur maakt aan een thermometer duidelijk dat het kwik dient te stijgen. Hoe verschillend deze interacties ook mogen zijn, een proces van communicatie, waarbij (al dan niet intentioneel) betekenis wordt ontleend aan een specifiek teken, vormt hun gemene deler.

Het idee dat de wereld vorm krijgt in een proces van communicatie, heeft veel weg van Vedral's stelling dat bits van informatie de bouwstenen vormen van de werkelijkheid. Wagner's theorie stuit dan ook op eenzelfde kritiek als Vedral's betoog: de fenomenen die hij onder de noemer van communicatie schaaft zijn zo divers, dat de overkoepelende theorie sterk inboet aan verklarende kracht. Maar Wagner's benadering is filosofisch verfijnd genoeg om zich van deze kritiek bewust te zijn.

Een verklarend model kan de werkelijkheid nooit volledig weerspiegelen: elk perspectief heeft zijn eigen blinde vlek. Die blinde vlek hoeft ons echter niet te verleiden tot passief relativisme. Integendeel: het nodigt juist uit om een standpunt in te nemen en zo de tekortkomingen van andere perspectieven aan te vullen.

De hier besproken auteurs nemen elk zo'n standpunt in – vanuit verschillende vakgebieden, maar alle 3 gericht op het wetenschappelijk verklaren van de werkelijkheid. Vedral's these is uitdagend maar chaotisch, Spier's boek verplichte kost voor eenieder met interesse in de grote patronen van 13,7 miljard jaar geschiedenis, en Wagner heeft als wetenschapper-filosoof een klein meesterwerk geschapen. Het geheel van deze verschillende perspectieven verschaft een aardige voorstelling van de werkelijkheid waar wij deel van uitmaken. En hoe 'bizar' die voorstelling ook moge zijn, deze wetenschappers geven ons goede redenen haar te 'geloven'.



Redevoering gehouden door Leo Samama bij de Leo Polak herdenking op 9 december 2011

Dames en heren,

Ik sta hier niet als Polak-deskundige, noch als filosoof of onderzoeker van het humanisme dan wel de vrijdenkerij. Hoewel deze hoedanigheden dus weggestreept kunnen worden, sta ik hier desondanks in meerdere functies: als voorzitter van het Leo Polak Fonds (Noodfonds van de UvH), en van de Leo Polak Scriptieprijs (die eind januari op de Dies Natalis van de UvH, naar we mogen hopen, weer zal worden uitgereikt) en ten slotte, en dat is voor vandaag mijn hoofdfunctie en de eigenlijke reden dat ik u in dit illustere gezelschap mag toespreken, als de kleinzoon van Leo Polak. Hoewel ik mijn grootvader nimmer gekend heb – hij stierf in een Duits kamp vandaag exact 70 jaar geleden, ik ben van na de oorlog – kwamen wij kinderen van zijn jongste dochter Ans, al vroeg ik contact met enkele grondwaarden van zijn denkwereld, het humanisme en het vrije denken, en daarbij de natuurlijke twijfel die daaraan ten grondslag ligt. Immers, wie geen vragen stelt kan ook geen antwoorden vinden. Vandaar ook dat Leo Polak zijn magnum opus *De zin der vergelding* vooraf liet gaan door een kort citaat uit *La sagesse et la destinée* van Maurice Maeterlinck: “*Penser, c’est souvent se tromper, et le penseur qui s’égare a fréquemment besoin, pour retrouver sa route, de revenir au lieu où sont restés fidèlement assis, autour d’une vérité silencieuse mais nécessaire, ceux qui ne pensent guère.*” Het vrije denken is niet gebaseerd op zekerheden, maar op onderzoek, wetenschappelijke twijfel, nieuwsgierigheid en zelfstandig denken. Dat dit niet op voorhand natuurlijke eigenschappen van elk mens zijn, verklaart, lijkt me, de belangstelling en aandacht van Leo Polak voor de opvoeding van jonge mensen.

Al vroeg was Leo Polak betrokken bij de Nederlandse Montessori Vereniging. Zowel in Groningen, waar in 1933 een Montessori lagere school werd ingericht tegen de nieuwe wijk Helpman aan, als nationaal met betrekking tot het oprichten van een Montessori Lyceum. Bij de opening van de eerste Groningse Montessori-

school sprak Leo Polak van “*de zuivere eerbied voor de aard en de rechten van het kleine kind, het begrijpen van zijn functionele en geestelijke behoeften, telkens veranderend met groei en leeftijd. Het geven van zekere vrijheid aan het kind om het zelfbeheersing te leren, zonder dat men behoeft te vrezen voor bandeloosheid.*”

Op 25 en 26 juni 1938 was Maria Montessori voor een congres in Groningen, waar zij door Leo Polak werd onthaald met de woorden dat het verheugend was dat men een originele geest in zijn midden heeft, te meer waar de kuddegeest de wereld beheerst... Van die bijeenkomst – Leo Polak die Maria Montessori toespreekt – zijn kort geleden enkele prachtige foto’s teruggevonden, waar ik vanzelfsprekend als kleinzoon en als montessoriaan extra trots op ben, en de achterkleindochter van Maria Montessori, Carolien, hartelijk dank.

De kern van de aangehaalde woorden is echter van aanzienlijk belang voor ons nu: werkelijke vrijheid om vervolgens met die vrijheid om te kunnen gaan, moeten geleerd worden. Daartoe dient de opvoeding, waarbij Leo Polak ook de opvoeding in de kunsten betrok. Zo sprak hij in 1930 voor het Tweede Nederlands Pedagogisch Congres de volgende kenmerkende woorden: “*De mens is toch niet alleen een denkend of oordelend, intellectueel, maar ook een voelend, emotioneel en een willend, volitioneel wezen. Hij leeft, dieper dan uit zijn verstand, uit zijn gemoed en zijn karakter, hij is ook een keurend, goed- en afkeurend, beoordelend wezen, met gevoel, ontvankelijkheid, geestdrift voor absolute waarden: de waarheidswaarde, zedelijke waarde, schoonheidswaarde.*” Om daarop te constateren dat deze drie absolute waarden in gelijke maten noodzakelijk zijn voor “*het volle, gave geestelijke leven*”. Het zijn de gedachten hierover die hij ook heeft vastgelegd in zijn radiorede “Natuurwet, Denkwet, Zedewet”, uitgesproken op 27 april 1932. “*Wat de wereld nodig heeft, het ene nodige, is niet een betwifelbaar, overgeleverd, individueel-geldig geloof, doch onbetwifelbare, voor ieder en eeuwig geldige zekerheid.*”



Leo Polak gaat in zijn toespraak voor het Paedagogisch Congres nog een stap verder en koppelt vervolgens muzikaliteit en zedelijkheid aan elkaar door te eindigen met de volgende opmerking: *“Niet de muziek alleen, maar alle grote kunst heeft een ‘erlösende’ macht (Wagner), omdat zij ons uitheft boven ons wereldje van kleinzielig eigenbelang in de sfeer der eeuwige, algemeen geldige waarden, die het leven pas het leven waard maken. Dat is de ene universele waarheid, die ene universele goedheid en gerechtigheid en de ene universele schoonheid. In de dienst van dit universele staat alle kunst, dus ook de muziek – in diezelfde dienst staat alle ware, haar erenaam waardige opvoeding.”*

Wij kunnen daar nog aan toevoegen dat kunst een complexe rol speelt in onze moderne maatschappij: zij biedt ons niet alleen een blik op universele waarden en zeden, kunst (als afgeleide van cultuur, het is immers een product van cultuur) bindt mensen aan elkaar, verschaft hun een identiteit, ontwikkelt creativiteit, verheft, socialiseert, stimuleert ambities, prikkelt de geest, stelt vragen. Uit deze kwaliteiten mag blijken dat kunst weliswaar onder alle omstandigheden politiek is (omdat zij, zoals ik al opmerkte, vragen stelt over ons leven en onszelf, omdat zij ons aan het denken zet), maar dat kunst niet politiseert (zij is niet van zichzelf rechts of links, kan hooguit voor linkse of rechtse doeleinden worden mis- of gebruikt). Kunstonderwijs en de kunst van het denken, het filosofieonderwijs, zouden daarom alleen al verplichte onderdelen van elke opvoeding moeten zijn, van de peuter tot de jonge volwassene. Enkel dan kan de weg geplaveid worden waarop enig besef kan worden ontwikkeld voor *waarheidswaarde, zedelijke waarde, schoonheidswaarde*.

Steeds weer duikt zowel in de beleidsstukken uit de Haagse burelen maar evenzeer in tal van platforms van bezorgde burgers en in de media, de uitdrukking op dat onze wereld een gebrek heeft aan waarden en normen. De oplossing die daartoe geboden wordt is als een keukenrecept: we zetten de voor elk mens noodzakelijke waarden en normen op een rij en stampen ze erin. Voor kunst en cultuur maken we een canon

op voor de beste muziek, de beste boeken, de beste schilderijen, de belangrijkste historische gebeurtenissen, en ga zo maar door. Straks komt er nog een canon van het juiste denken, terwijl we door een complexe wetgeving al zijn vastgelegd als het om het juiste handelen gaat. Zal, wie dergelijke canons dan boven zijn bed hangt en er geregeld een blik op werpt, en ze zich zo eigen maakt, dan vanzelf beschaven?

Natuurlijk niet. Beschaven is geen kwestie van kennis, maar van ervaring, niet van uit het hoofd leren, maar van begrijpen. *The proof of the pudding is ook hier in the eating!* En dan is onderwijs toch weer het kernwoord. We zijn bang geworden voor het woord ‘beschaven’, maar ook een hoge moraal is het gevolg van ‘beschaving’, en daartoe moeten we leren zedelijk te denken. En zedelijk denken begint bij het stellen van vragen over de eigen zedelijkheid, bij de twijfel, en bij het respect. Zo is het ‘zeker-weten’ van de een nu eenmaal vaak een gebrek aan respect voor de ander.

De befaamde radiorede *Eenheid boven geloofsverdeeldheid*, die Leo Polak op 21 maart 1931 heeft uitgesproken, is nog steeds even actueel als toentertijd. Nu gaat het weliswaar niet meer in eerste instantie om de *“splitszwam der godsdiensten, die de kinderen reeds in de schoolbanken scheidt naar Gereformeed, Christelijk Gereformeed, en Gereformeerde Gemeente, Nederl.-Hervormd,*

Roomsch-Katholiek, Luthersch, Joodsch en Heidensch, die de kastenschande met haar heilige Brahmanen en haar verontreinigende paria’s sanctioneert”, maar om de tegenstelling tussen de islam en de anderen, die tot in de politiek, en bovendien vaak over de hoofden van de betrokkenen, wordt uitgespeeld.

Daarom vraag ik me steeds weer af: waar blijft nu eindelijk de scheiding van kerk en staat, de fameuze *‘laïcité’*, die ons sinds de Franse Revolutie wordt voorgehouden? Moet onze staat nog steeds geregeerd worden op basis van heteronome beginselen? En terugverwijzend naar de eerdere redevoering van Leo Polak, zou ik er aan kunnen toevoegen: waar is het mis gegaan met ons onderwijs, dat het autonome denken en het zedelijk handelen ons niet is en wordt aangeleerd? En dan niet alleen in de



algemene vakken, maar juist op dat niveau waar het ons geleerd had kunnen worden: de filosofie en het kunstonderwijs. Daar waar ons de twijfel kan worden aangeleerd samen met het vragen stellen. Daar waar jonge mensen geleerd kan worden dat vragen stellen de ware weg tot de kennis kan openen, niet het krijgen van antwoorden.

De werkelijke problematiek waar we mee worstelen is immers juist die van het fundamentalistische 'zeker-weten', het blinde geloof, of zoals Leo Polak het zelf noemde: het 'heilig geloof' dat de aarde rood heeft gekleurd. *"Waar het geloof de rede, het vrije denken, poogt te knechten", waar geloofsfanatisme het vrije denken in de weg staat, waar blind idealisme wordt gevolgd, voeg ik eraan toe, daar kan*

slechts bloed vloeien. Het vrije denken kent geen anderen maatstaf dan die zuivere rede: zij alleen openbaart ons de eeuwige norm der waarheid voor ons denken, de norm der schoonheid voor ons gevoel, en de norm der goedheid, de norm van liefde en gerechtigheid voor ons willen en onze zedeleer.'

We hebben nog een lange weg te gaan, maar alleen al het feit dat we het probleem onderkennen, en er vragen over kunnen stellen, anderen er op kunnen wijzen, is een stap in de goede richting en biedt hoop op een betere toekomst, een toekomst die Leo Polak niet was vergund toen hij 70 jaar geleden – nog tot het laatst lerende en docerende – in Sachsenhausen na een operatie is bezweken.

Dank U.



Litho voor Herman Philipse

De litho die bij de benoeming tot *Vrijdenker van het Jaar* behoort, is op 15 december 2011 in Utrecht door de voorzitter van Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte, Anton van Hooff, aan Herman Philipse overhandigd.



Grondrechten voor mensapen gesteund door Duitse humanisten



THOMAS SPICKMANN, 1973, Culemborg, Constructeur

De Giordano Bruno Stichting, opgericht in 2004, staat voor het evolutionaire humanisme. Dat wil zeggen dat de mens, net als dieren, maar als een toevalsproduct van de evolutie gezien wordt en niet 'de kroon van de schepping' is. Deze denktank bevordert godsdienstkritiek en Verlichting, maar strijdt ook voor een wereldwijde humanistische ethiek voor menselijke én niet-menselijke wezens. Daarom is in 2011 het 19 jaar geleden door de filosofen Peter Singer en Paola Cavalieri bedachte 'Great Ape Project' onder de publieke aandacht gebracht.

Het bevat de volgende uitgangspunten: conform de huidige wetenschappelijke kennis verliep de evolutie zo dat de orang-oetans zich 11 miljoen, de gorilla's 6 miljoen en de chimpansees en bonobo's samen 5 miljoen jaar geleden van onze gezamenlijke voorouders afscheidden. De splitting tussen de 2 laatstgenoemde groepen vond pas 1,5 miljoen jaar geleden plaats. Zij zijn dus meer aan ons verwant dan bijvoorbeeld gorilla's. De huidige 'homo sapiens' bestaat ongeveer 200.000 jaar. (Zo te zien had onze tijdrekening veel eerder kunnen beginnen en leven wij nu niet in 2012 of in het '2012de jaar van de menswording van de heer', maar bijvoorbeeld in 202.012.)

Aangezien apen in een aantal opzichten erg op ons lijken, kunnen voelen en lijden zoals wij, in staat zijn om zich in andere wezens te verplaatsen en zelfs naar de nabije toekomst kunnen kijken, worden bepaalde grondrechten voor ze geëist: recht op leven en vrijheid, en verbod op marteling. Zo worden zij als individuen erkend en wordt het strafbaar verklaard om ze bijvoorbeeld bij dierenproeven lichamelijke schade toe te brengen, ze onder 'aaponwaardige' omstandigheden in kooien te houden of hun levensruimte te vernielen.

Maar er mogen geen misverstanden ontstaan. Niet alle grondrechten waarvan mensen genieten kunnen voor mensapen toegepast worden. Bijvoorbeeld stemrecht, recht op opleiding, minimumleeftijd voor seks bij orang-oetans of databescherming voor chimpansees horen er zeker niet bij. Alleen in Nieuw-Zeeland is het op grond van dit initiatief verboden om met mensapen te experimenteren. Overal elders ter wereld is (nog) niet tot dergelijke wetten besloten. Daarom is door de toekenning van de ethiekprijs van de Giordano Bruno Stichting aan Peter Singer en Paola Cavalieri het 'Great Ape Project' afgelopen jaar nieuw leven ingeblazen.

Zelf was ik ook op deze bijeenkomst in Frankfurt am Main aanwezig. In het begin spraken de denktankleden Michael Schmidt-Salomon (filosoof, auteur, zanger, en bestuurslid van de stichting) en Colin Goldner (psycholoog en auteur). Verder kregen wij interessante filmpjes te zien waar apen hun intelligentie lieten zien door bijvoorbeeld even stil te staan en na te denken, noten te kraken en zelfs computerspelletjes door aanraking van een beeldscherm te spelen. Het laatstgenoemde was een experiment om te onderzoeken of een menselijke kleuter zijn doel sneller zou bereiken of het dier; verbazingwekkend was dat de aap won! Na de prijsuitreiking volgden toespraken van Peter Singer en Paola Cavalieri. De bijeenkomst eindigde met een videoclip waar het lied 'Darwin & the naked apes: Children of evolution' van Michael Schmidt-Salomon gezongen werd.

Uiteindelijk is het de bedoeling om niet alleen rechten van mensapen, maar van dieren in het algemeen te bevorderen, wat, zoals wij weten, met een humanistische levensbeschouwing beter lukt dan met een religieuze. In de bijbel staat dat mensen over andere wezens horen te heersen. In 1993, het oprichtingsjaar van het 'Great Ape Project', is door de rooms-katholieke kerk bevestigd dat dieren voor vleesconsumptie en wetenschappelijke proeven gebruikt mogen worden. Hier in Nederland moeten wij sinds een aantal maanden beleven hoe lastig het is om het verbod op ritueel slachten, tegen het stevige verzet in van strenggelovige joden en moslims, in te voeren. En het is nog zeer de vraag of het lukt omdat vrijheid van godsdienst door een aantal Eerste Kamerleden belangrijker geacht wordt dan pijnverzachting bij schapen. Het steunen van het 'Great Ape Project' wordt als een waardevolle bijdrage voor meer dier-vriendelijkheid gezien en zal ook in de toekomst doorgaan.

Pedovereniging Martijn verbieden of niet?



PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van 'De Vrije Gedachte' later geheten: 'De Vrijdenker'; van 1999–2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van 'De Vrijdenker'

Vrijheid van vereniging is een groot recht, een recht dat vrijdenkers koesteren. Maar geldt dat recht altijd? Nee, het hangt af van de doelstellingen. Vrijdenkers zullen het oprichten van een vereniging die kennis wil verspreiden voor het maken van een A-bom niet snel toestaan. Dat zal ook gelden voor het oprichten van een vereniging die tot doel heeft anticonceptie te verbieden, zelfs al is die vereniging rooms-katholiek. Zo'n vereniging, of het oprichten daarvan, is verboden of moet verboden worden, als de doelstellingen (al dan niet deels) buitenwettig zijn.

Zouden vrijdenkers in meerderheid een vereniging als Martijn, een vereniging die opkomt voor de belangen van pedoseksuelen, willen verbieden? Pedoseksuelen pleiten voor vrijheid van seksuele contacten van volwassenen met kinderen. Als reden om een vereniging als Martijn niet te verbieden wordt genoemd het risico dat zo'n vereniging ondergronds verder kan gaan met onwettige activiteiten (waaronder het maken en verspreiden van kinderporno) en dan niet meer goed te bestrijden is. Zie het artikel van Enno Nuy in De Vrijdenker van september 2011: *Anton Dautzenberg verdient steun van vrijdenkers*.

Waarom zou ik, vrijdenker, een vereniging als Martijn willen verbieden? Bij pedofilie gaat de vrijheid van de een – de pedoseksueel – ten koste van de vrijheid van de ander – het kind waarmee de pedofiel een (seksuele) relatie heeft of wil hebben.

Argumenten vóór het verbieden van een vereniging als Martijn:

- seksueel contact van een volwassene met een kind is verboden bij wet, dus juridisch onwettig.
- seks van een volwassene met een kind is verwerpelijk omdat er in die relatie altijd sprake is van machtsongelijkheid en al dan niet van (subtiele) dwang, ook al is het kind en de pedofiel zich daarvan niet altijd bewust. Naast onwettig is pedoseks onethisch.

Om een beter beeld te krijgen van pedoseksualiteit is het nuttig deze te vergelijken met homoseksualiteit en de oorzaken van beide te onderzoeken.

Homoseksualiteit

Nederland kent een bloeiende vereniging die opkomt voor de belangen van homoseksuelen, het COC, maar kent nauwelijks een serieuze vereniging voor pedoseksuelen. Homofilie mag, pedofilie mag niet. Terecht? Om deze vraag te beantwoorden is het nuttig de oorzaken te achterhalen van homofilie en pedofilie. Daartoe maak ik gebruik ik het onvolprezen boek van Dick Swaab "Wij zijn ons brein".

Hoe ontstaat homofilie? En hoe niet?

- Homofilie is geen ziekte, is niet besmettelijk.
- Homofilie ontstaat niet door homoseksuele ervaringen in de eigen jeugd.
- Homofilie is niet een kwestie van vrije keuze van levensstijl.
- Homofilie is niet exclusief voor mensen en komt ook veelvuldig voor in het dierenrijk.

De oorzaken van homofilie zijn:

- Genetisch. 50% van de seksuele oriëntatie, (heteroseksueel, homoseksueel, biseksueel) is genetisch bepaald. Er speelt dus een erfelijke factor mee.
- Hersenaanleg. Vergeleken met heteroseksuelen zijn er functionele en structurele verschillen gevonden in de hypothalamus, thalamus, amygdala en frontale cortex die verband houden met de seksuele oriëntatie.
- Vroege programmering van de seksuele oriëntatie in de hersenen gedurende de ontwikkeling in de baarmoeder. De seksuele differentiatie van de geslachtsorganen ontstaat in de eerste maanden van de

zwangerschap, de seksuele differentiatie van de hersenen in de tweede helft van de zwangerschap. Bij transseksuelen worden deze processen onafhankelijk van elkaar beïnvloed.

- Hormonen als (mannelijk) testosteron en (vrouwelijk) oestrogeen spelen een belangrijke rol in de ontwikkeling van de seksuele differentiatie in de baarmoeder, maar ook nog na de geboorte.

Pedoseksualiteit

De oorzaken van pedofilie (kunnen) zijn:

- Hersenbeschadiging. Plotseling ontstane belangstelling van volwassenen voor kinderen kan een gevolg zijn van hersentumor, hersenoperatie, herseninfectie, hersentrauma.
- Ervaring met misbruik. Vaak zijn pedofielen in hun jeugd slachtoffer geweest van seksueel misbruik. Het slachtoffer van seksueel misbruik kan zich ontwikkelen tot dader.
- De seksuele oriëntatie wordt bepaald door onze genetische achtergrond en de interactie tussen geslachtshormonen van het kind en de zich voor de geboorte ontwikkelende hersenen. De seksuele oriëntatie geldt niet alleen homo-, hetero- en biseksualiteit, maar ook pedoseksualiteit.

De laatst genoemde oorzaak van pedofilie is niet principieel verschillend van de oorzaak van homoseksualiteit. Zou het zelf misbruikt zijn in de jeugd dan de voornaamste veroorzaker van pedofilie zijn? Waarschijnlijk niet. Het gaat eerder om interactie tussen hersenontwikkeling in de baarmoeder en ervaring in de jeugd met seksueel misbruik. Dus om interactie tussen hersenaanleg en omgeving. Er is een verschil tussen het ontwikkelen van homofilie en pedofilie. Homofilie is niet het gevolg van een vrije keuze, maar van aanleg. Pedofilie lijkt eerder het gevolg van een zekere keuze vanuit een interactie tussen aanleg en ervaring uit de omgeving. Moeten we nu een vereniging als Martijn verbieden of toestaan?

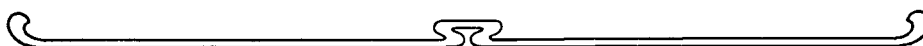
Verbieden:

- bij het miskennen van pedofilie door deze voor te stellen als niet schadelijk is voor het kind.
- bij het ontkennen dat een kind geestelijk en lichamelijk nog niet toe is aan (rijp is voor) volwassen seksueel contact en er als het ware een hele levensperiode, die van de puberteit, geforceerd wordt overgeslagen.
- bij het voorstellen van pedofilie als gewoon, natuurlijk, normaal, gezond.
- bij het voorstellen van pedofilie als prettig voor het kind (“verwennen”).
- bij het voorstellen van pedoseks als iets zonder gevolgen voor het latere leven.
- bij ontkenning van machtsongelijkheid en machtsmisbruik tussen volwassene en kind.
- bij het voorstellen van het maken van kinderporno als onschadelijk voor het kind.

Toestaan: bij de argumenten tegen het toestaan van een pedovereniging is de insteek die van het kind. Bij argumenten voor het toestaan van een pedovereniging is de insteek die van de (pedoseksuele) volwassene. Een vereniging van pedoseksuelen kan worden toegestaan als zij de volgende doelstellingen heeft:

- bevorderen van lotgenoten contact tussen pedoseksuelen.
- bevorderen van hulp door buddy's.
- bevorderen van vragen om hulp/ therapie.
- stimuleren van (vraag om) vrijwillige castratie.
- bevorderen van een normale, niet verstoorde woonsituatie voor pedoseksuelen.

Een vereniging voor pedoseksuelen als Martijn hoeft niet verboden te worden als de insteek die is van de hulpzoekende volwassene, zoals hierboven aangegeven. Zodra het echter gaat om een vereniging die lustopwekking bij een volwassene door een kind of seks met een kind door de volwassene faciliteert, moet die vereniging verboden worden. De kans op (ondergronds verder gaan na) een verbod lijkt niet zo groot als de vereniging een goede naam krijgt door serieuze inzet voor hulp aan pedoseksuelen.



Rectificatie

In De Vrijdenker van november 2011 (Jrg. 42, nr. 10) stond het artikel Taal en religie. Als auteur werd genoemd Anneke Kern-Kersbach. Dit had moeten zijn Anneke Kern-Esbach. Onze excuses hiervoor.

De redactie

Het laffe van agnosticisme



ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

In het dubbeldikke jaarwisselingsnummer bekennt Marcel Klein zich tot het agnosticisme, dat wil zeggen: hij is willens en wetens ‘onwetend’, Grieks agnoostos, wat betreft het bestaan van een god, want je kunt niet bewijzen dat hij niet bestaat. Geheel uitsluiten kan hij die mogelijkheid immers niet ‘vanuit een zuiver rationeel perspectief’.

Man en bal

Vanuit zijn overtuiging dat hij de redelijkheid zelf is, vaart hij uit tegen Jan Vis, Herman Philipse en de ‘schrijfsels van Anton van Hooft die dat niet uitsluiten van een god maar een laf standpunt vinden’. Als argument voert Marcel een reeks agnosten ten tonele die allesbehalve lafaards waren. Dat is natuurlijk geen geldige bewijsvoering, want het gaat niet om het karakter van agnostici, maar om de aard van hun standpunt. Het blijft ook voor vrijdenkers moeilijk om het onderscheid te maken tussen het spelen op de man of op de bal.

Is Marcel de messias?

Met welk argument komt Anton van Hooft in het schrijfsel ‘Agnosticisme is laf ongelooft’ (verschenen in *NRC Handelsblad* en in *De Vrijdenker*) tot zijn standpunt? Heel simpel: het is eenvoudig onmogelijk te bewijzen dat iets **niet** bestaat.

Bewijs bijvoorbeeld maar eens:

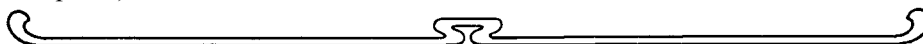
1. dat er **geen** mensen op de zon wonen;
2. dat de Eiffeltoren **niet** in Londen staat;
3. dat de graal **niet** ergens in de krochten van het Vaticaan wordt verstopt;
4. dat Jezus **niet** Julius Caesar was;
5. dat Marcel Klein **niet** de messias is.

Vanuit een zuiver rationeel perspectief is het uitgesloten dat Marcel de messias is zolang er geen **positief** bewijs wordt geleverd van de houdbaarheid van die fantastische theorie. Pas als dat bewijs ter tafel komt, kunnen we het verifiëren en falsifiëren. Ondanks twee millennia verwoed pogen is er geen enkel geldig bewijs aangevoerd voor de fantastische theorie dat er een god bestaat. Die mogelijkheid kunnen we dus redelijkerwijs wel uitsluiten.

Onbevleete ontvangenis

In hetzelfde nummer van *De Vrijdenker* laat Jan Buys zich toch tot de onmogelijke discussie verleiden door de verschrikkelijke wreedheid van het opperwezen als bewijs **tegen** het bestaan van een god aan te voeren. Die heeft toch maar de Watersnood van 1953 toegestaan en de Shoah door de vingers gezien. Uit zijn afzijdigheid bij zulke rampen blijkt altijd ‘weer zonneklaar dat God niet reageert en dus, met een waarschijnlijkheid van 99,9999% niet bestaat.’ Laat die 0,0001% gewoon maar weg, Jan. Dat is echt redelijk.

O ja, Jan, je hebt toch bij de roomse catechismusles niet goed opgelet. Het dogma van de ‘Onbevleete Ontvangenis’ van Maria houdt niet in dat zij maagdelijk werd geconcipieerd en geboren – het kunststukje dat zij zelf bij Jezus uithaalde. Het officiële geloofspunt houdt in dat zij vrij (onbevleet) bleef van de erfzonde en dus haar zoon er niet mee infecteerde. Vraag niet hoe het kan, maar geniet van je geestelijke masochisme, godgelovige. Zoals Tertullianus rond 200 al zei: ‘Het is geloofwaardig omdat het dwaas is’ (*credibile quia ineptum*).



Herinnering vooraf

Om te voorkomen dat u later in het jaar een herinnering toegestuurd krijgt van de penningmeester, raden wij u aan kennis te nemen van het bij dit blad gevoegde verzoek om de contributie voor uw lidmaatschap en/of abonnement tijdig te voldoen.

Anti-theïsten



PIET WINKELAAR (Velsen, 1938) filosoof en andragoog

Ik ben een atheïst, geloof niet in een hiernamaals, maar ben geen anti-theïst zoals menig vrijdenker zich manifesteert. Ik vind het wat kinderlijk om telkens wanneer in enig verband het woord 'god' verschijnt, er dan als vrijdenker met een soort ploertendoder op los te slaan zonder precies te weten wat dat woord voor iemand betekent.

De *alpha privans*, de 'a' van atheïsme, kun je als negatie namelijk op twee manieren interpreteren. Als absolute ontkenning en als relativiserende afwijzing. Je kunt alles wat met god te maken heeft ontkennen en te allen tijde het van iedere twijfel gespeende 'nee' hanteren of je ervan afwenden en je *zonder* god presenteren.

In het eerste geval ben je een anti-theïst, in het tweede een atheïst. Dat lijkt me een relevant verschil. Om twee redenen. Allereerst vanwege de talloze invullingen van het woord god. Er bestaan momenteel zoveel godsbegrippen dat het ondoenlijk is die allemaal te ontkennen. Er zijn lieden die 'god' als een soort persoon zien, een gigantische tovenaars, een opper-opperkoning; anderen zien in 'god' de natuur, de wereldenergie of, zoals Spinoza, het universum. God is soms het hoogste wat je kunt denken of voorstellen. Er zijn mensen die zichzelf als 'god' zien, of hun levenspartner zo beschouwen. Ik heb iemand horen zeggen dat zijn auto voor hem een 'god' was. Voor een ander was dat zijn of haar sport. Soms ook de cultuur, de wetenschap, het menselijk verstand. Ik heb de indruk dat er bijna net zoveel 'goden' als mensen zijn. Als ik iedere 'god' waar mensen het over hebben, wil ontkennen, moet ik minstens weten wat ze er precies mee bedoelen, zeker als ik met ze in gesprek wil. Een anti-theïst die de 'god' van Spinoza ontkent of die van de natuurkundige die alle energie in het heelal als 'god' aanmerkt, stelt zich nogal aanmatigend op en weigert feitelijk elke discussie. Het is ook weinig wetenschappelijk door alleen maar nee te verkopen zonder je te willen verdiepen in wat er nu precies ontkend wordt. Een wetenschapper gaat de discussie aan, kijkt naar de cultuur van zijn of haar opponent, de tijd waarin mensen leven en zegt: 'wat bedoel je precies?'

Een tweede reden is dat er atheïstische religies zijn. Ik ken boeddhisten die zich atheïst noemen

en met *pali* teksten aankomen om aan te tonen dat Boeddha ook een atheïst was, dat hij gezegd zou hebben niet te weten of er een 'god' bestaat en dat het dan ook beter was er niet over te praten. Iets dergelijks geldt ook voor taoïsme.



Boeddha als atheïst

(Tao is meer de natuur.) Voor mij is er dan ook een onderscheid tussen religie en godsdienst. Religie is een veel bredere aanduiding die cultuur en wereldbeschouwing omvat. Daarbinnen zijn ook godsdiensten te onderscheiden waar men één of meerdere 'goden' vereert. Ik ben geneigd communisme of humanisme ook religies te noemen.

Persoonlijk vind ik het juist het woord 'god' voorlopig niet te gebruiken, ook omdat het in vele culturen veelvuldig andere invullingen had en heeft. Zo'n 12.000 jaar geleden, bij de oude moederculturen, bestonden er geen 'goden', alleen 'godinnen'. Pas na de uitvinding van het vaderschap zijn er goden ontstaan. Patriarchale culturen maakten er mannen van en uiteindelijk een superman. Wanneer mensen telkens een andere betekenis geven aan het woord 'god', wordt het een nietszeggend woord, dat je beter niet kunt gebruiken. Maar het is misschien interessant om, wanneer men dat woord schraapt, te kijken wat mensen in de praktijk als hun 'god' beschouwen. Vrijdenkers blijken soms hun logische verstand of een waardevrije wetenschap als 'god' te beschouwen met mensen als Herman Philipse of Richard Dawkins als hun profeten. De onverstandige emotie is dan de satan of de demon. De onlangs overleden Václav Havel zei eens: 'Ga om met mensen die de waarheid zoeken, maar vlucht voor hen die haar hebben gevonden.' En Nietzsche schreef dat de bliksem-inslag van de waarheid altijd het hoogste punt treft. Wat we het meest belangrijk vinden, daar slaat altijd een keer de bliksem in. Besef wat je dan nog in handen hebt. Kortom, waarheden zijn nooit absoluut. Het zijn hypothesen.

Vrijdenken, kerstmis en de media



WIM AALTEN (1948) is socioloog en motorrijder. Schrijver van het boek *Motorrijden zonder God*

Een wereldbevolking die zich laat voorliegen door religies en zich laat bestelen door de liberale vrije markt. En van de politiek en de media hoef je ook niet veel te verwachten. Ziehier in een notendop de toestand in de wereld anno 2012.

In de media (kranten, tijdschriften, radio en tv) kom je niet veel tegen over vrijdenken. Ook komt het weinig voor dat de media de werkelijkheid van onze samenleving benaderen vanuit een vrijdenkersvisie. Kritiekloos volgt men wat er op het terrein van religie, economie, politiek en samenleving wordt voorgeschreven door officiële instanties en “al dan niet gerenommeerde” organisaties. De waarden en normen van de heersende elite zijn uitgangspunt voor het mondiale mediale optreden.

Bekende Nederlanders, zowel uit de politiek, de religie, de economie als de culturele en de entertainment wereld, zijn over het algemeen geen vrijdenkers en hebben zo hun eigen methode om met de media om te gaan: de eigenbelangmethode. Het gevolg is dat je vooral rond de kerstdagen een enorme huichelbeweging door de media ziet golven. Religieuze artikelen en programma's zowel voor kinderen als voor volwassenen worden ruimschoots over ons uitgestrooid. Leugens zonder weerwoord, want een weerwoord wordt niet geduld door de religieuze organisaties en is niet in het belang van de media. Het is leuk om door een vrijdenkersbril te kijken naar dit fenomeen, dat zo oud is als de weg naar Rome.

Vanaf de eerste dag dat het verschijnsel zich voordeed ben ik erdoor gefascineerd: de Occupy-beweging. Na de Arabische lente gebeurt het echt: ook in ons semivrije en onder “welvaart over de top” lijdende Westen staan er mensen op tegen de heersende politieke en economische orde. Fantastisch. Op de dag van de start in Amsterdam was ik er bij. Dat wil niet zeggen dat ik het met iedereen en met alles wat ze te berde brengen eens ben, maar de beweging als zodanig heeft mijn sympathie. De wijze waarop de tegenstanders van de Occupy-beweging zich over het fenomeen uitlaten spreekt boekdelen en bevestigt voor mij het gelijk van de beweging. Ik was dan ook niet

verbaasd toen in het Algemeen Dagblad een berichtje verscheen over de uitspraken van de VVD dat de uitkering van die Occupy-mensen maar moest worden afgepakt. Ook in de VS roerden de vrijemarktadepten zich. Op 20 november 2011 stuurde ik een ingezonden brief aan het AD met de volgende inhoud:

Occupy en de democratie

De VVD stelt voor om Occupy-activisten hun uitkering af te pakken. Republikeinen in de VS halen uit naar Occupy: ga je wassen en zoek een baan. Nog even los van de demagogie van deze standpunten geeft het vooral het democratisch gehalte van deze politieke partijen weer. Als je een uitkering hebt mag je geen mening hebben over de samenleving en de economische orde. Dan ben je een stinkende werkloze die we liever kwijt zijn. Dit geeft maar weer eens aan hoe diep deze politieke partijen in het vrijemarktmoeras zijn gezonken. Wie kritiek heeft op wat zij en hun vriendjes fout doen wordt keihard in de hoek gezet. Hier laten Liberalen en Republikeinen zich wel heel erg in hun ondemocratische kaart kijken. En wat minstens zo erg is, er spreekt minachting voor andersdenkenden en een afkeer van vrije meningsuiting uit.



De volgende dag werd in het AD het volgende berichtje geplaatst in de rubriek Uw mening:

Je mag als werkloze geen mening uitdragen

De VVD in Nederland en Republikeinen in de VS halen uit naar Occupy: ga je wassen en zoek een baan. Als je een uitkering hebt mag je geen mening over de (economische) orde hebben. Dan ben je een stinkende werkloze. Dit geeft maar weer eens aan hoe diep deze partijen in het vrijemarkt-moeras zijn gezonken. Wat minstens zo erg is, is de minachting voor andersdenkenden en de afkeer van vrije meningsuiting.

Tot zover het AD. Het is op zich goed dat mijn reactie geplaatst is, maar wat opvalt, is de aanpassing die gepleegd is. De opmerking over de VVD wordt weggemoffeld en mijn mening wordt zo aangepast dat het ondemocratische gehalte van de politiek niet ter sprake komt. De rubriek "Uw mening" heet dus beter "Uw aangepaste mening".

Op 25 november 2011 verschijnt in de Amersfoortse editie van het AD een artikel over De Doorbrekers. Een succesverhaal over een religieuze organisatie uit Barneveld die het aloude handwerk van het liegen en oplichten in een modern jasje steekt. De organisatie houdt een dienst in De Flint in Amersfoort en het artikel suggereert dat god in Amersfoort komt kijken. De berichtgeving in de krant is zonder een spoor van kritisch denken terwijl het toch voor de hand ligt, zo'n fenomeen nader te beschouwen. Het artikel is niet meer dan gratis PR en een gratis advertentie voor de diensten van De Doorbrekers. Nog dezelfde dag stuur ik een ingezonden mededeling aan de Amersfoortse redactie van het AD:

God is Amersfoort binnen gelopen

De dienst van De Doorbrekers in de Flint oogt spectaculair. En er is niets mis met mensen die saamhorigheid beleven. Maar als je er nuchter naar kijkt is het eigenlijk één grote "De nieuwe kleren van de keizer" show (zie Wikipedia).

Ik raad de mensen die zich aangetrokken voelen tot zulk spektakel, aan om de fabel van de nieuwe kleren nog eens goed tot zich te laten doordringen. De voorgangers van De Doorbrekers hebben een hoog "rondreizende kleermakers" gehalte. De volgers zijn het volk dat zich willens en wetens laat misleiden. En saamhorigheid op basis van misleiding houdt op den duur geen stand. Dat zien we dagelijks om ons heen.

Het AD plaatst het stukje niet.

Het kindermisbruik in de katholieke kerk krijgt ook in de dagen voor kerstmis ruime aandacht. De commissie Deetman komt na uitgebreid onderzoek met haar eindrapport. Hier zie je in de media wél heel veel kritische aandacht voor het fenomeen seksueel misbruik als uitwas van een achterlijk religieus systeem. Maar pas nadat het de slachtoffers is gelukt om, na heel veel inspanning, aandacht te krijgen voor hun

situatie. De term seksueel misbruik heeft voor de media blijkbaar veel nieuwsaarde en scoort lekker. Opvallend is dat alleen het seksueel misbruik aan de kaak wordt gesteld – nergens een kritisch geluid over het religieuze misbruik dat al eeuwen wordt gemaakt van gelovigen. Op 19 december 2011 stuur ik een ingezonden brief aan het AD en aan De Volkskrant:

In de media wordt melding gemaakt van mensen die zich vertwijfeld afvragen waar god al die jaren was toen kinderen werden misbruikt in de katholieke kerk. En nergens in de media kom ik een eerlijk en nuchter antwoord tegen: god was er niet om de eenvoudige reden dat god niet bestaat. Mensen zijn zelf verantwoordelijk voor wat ze doen en dus ook voor het leed dat ze aanrichten. Je kunt je achter geen god verschuilen en je kunt ook van geen god hulp verwachten. Iets om over na te denken onder de kerstboom, lijkt me.

Op 20 december 2011 plaatst het AD het volgende, sterk aangepaste, berichtje:

God was er niet

Mensen vragen zich vertwijfeld af waar God was al die jaren dat kinderen door priesters werden misbruikt. Nergens kom ik een eerlijk en nuchter antwoord tegen: God was er niet omdat God niet bestaat. Mensen zijn zelf verantwoordelijk voor het leed dat ze aanrichten.

Om te beginnen valt het op dat ze het woord god met een hoofdletter schrijven terwijl ik het bewust met een kleine letter had geschreven. Dan is het opvallend dat de door mij genoemde expliciete rol van de media helemaal wordt weggepoetst. Hier wordt het eigen nest wel heel goed schoon gehouden.

De krant past in dit geval de mening van de lezer aan de eigen uitgangspunten en het eigenbelang aan. Dat is op z'n minst niet netjes maar op de keper beschouwd een foute gang van zaken. Als kranten vinden dat ze aan objectieve berichtgeving moeten doen moeten ze om te beginnen de mening van hun lezers niet verdraaien. Als je dit zo beziet kun je het ergste vrezen voor de berichtgeving in de krant in het algemeen. En misschien moet je wel concluderen dat de katholieke kerk goed wekomt met al die aandacht voor het seksueel misbruik. De fundamentele fouten van de katholieke kerk blijven zoals altijd ook nu weer buiten schot.

Religieus misbruik mag, zonder dat daar aandacht voor is in de media.

De aangeleverde tekst werd overigens op 24 december 2011 integraal geplaatst in De Volkskrant. Inclusief god met een kleine letter.

Op kerstavond zijn De Doorbrekers op tv! In het NOS Journaal van acht uur wordt aandacht besteed aan dit fenomeen dat die avond in Barneveld een druk bezette kerstdienst organiseert. Deze aandacht past in de hele reeks van programma's over religie en religieuze activiteiten rond de kerstdagen, die dan de vorm van indoctrinatie aanneemt en een ware mediahype is. Absoluut naïef en kritiekloos wordt in kranten en op tv de leugen van de religie onder de aandacht gebracht en verspreid.

Dan breekt de kerstnacht aan en devoot buigt de christelijke wereldbevolking, misleid en religieus geïndoctrineerd, het hoofd voor een ongeloofwaardig verhaal. Paus Benedictus XVI leidt in Rome de nachtmis en waarschuwt voor commercie en luxe. Hij uit zijn ongenoegen over de toenemende commercialisering van het



kerstfeest. En hij roept de gelovigen op om de ware betekenis van het feest te herontdekken. Kun je het zouter opdienen? De Paus roept op om een ongeloofwaardig verhaal en een heel pak leugens voor waar aan te nemen en doet dat als

leider van een organisatie met een wereldwijd bezit en een wereldwijde omzet waar menig multinational z'n vingers bij zou aflikken. En dat allemaal in een decor van luxe en overvloed, van succesvolle commerciële PR en commerciële uitbuiting. En de media? Ze buigen en knikken en smeren stroop. Absoluut zonder een spoor van nuchter en kritisch nadenken over het religieus commerciële schouwspel dat kerstmis heet. Hier zwijg ik maar stil.

Op eerste kerstdag is er de kersttoespraak van de koningin. Ze begint met een oproep aan het volk om de gevoelens van onvrede en onbehagen te overwinnen. Met andere woorden, schik u in uw lot. Iets verderop zegt ze: *“Armoede en ongelijkheid tasten de leefbaarheid aan en bedreigen maatschappelijke saamhorigheid.”* Daarmee slaat de majesteit de spijker op de kop, maar helaas zijn het lege woorden en komt ook zij niet met een oplossing. Vanuit haar positie als

schatrijke vrouw zijn de volgende woorden dan ook weinig geloofwaardig:

“Geen land kan er wél bij varen als mensen alleen zijn gericht op eigen gewin. Bij het bepalen van de waarde van alles moet daarom meer gelden dan geld alleen. Geldzucht en zich verrijken vervormen het doel van de economie. Aan de nood van hen die niet voor zichzelf kunnen opkomen, mag niet worden voorbijgegaan. Allen moeten kunnen mée delen in welvaart zodat het menselijk welzijn steeds wordt verbonden met het algemeen belang. Bovendien moet in elke besluitvorming de kwaliteit van de toekomst meetellen.”

En vervolgens vestigt ze de aandacht op de problemen van natuur en milieu, daarmee het onderliggende probleem van de foute politieke, economische en financiële orde gracieus omzeilend. Ook in de media wordt in de dagen erna de toespraak van de koningin vooral beoordeeld op de natuur en milieu aspecten. In mijn ogen fout, de media hebben een bredere taak dan zich in de luren te laten leggen.

Na het overlijden van Kim Jong Il, net voor de

kerst, wordt er heel wat gelachen om die vreemde Noord-Koreanen die geregiseerd huilen om de dood van “de grote leider”. Dom en onderdrukt volk, toch! Op tweede



kerstdag is er in het NOS journaal een item over eksters die zitten te huilen in een boom. Ook zij betreuren, aldus de omroepster, de grote leider. En weer wordt er in ons land gelachen: hoe verzinnen ze het, wat een verhaal, dat is toch niet geloofwaardig? Maar diezelfde mensen geloven wel het verhaal van een maagd die een kind van een god krijgt. Dat kind staat jaren later na zijn dood op uit zijn graf en stijgt op naar de hemel waar zijn vader op hem zit te wachten. Een vader, aan wiens rechterhand zij zelf ook eens zullen zitten. Want dat kind heeft voor hun zonden geleden en hun daarmee het eeuwige leven geschonken. Hoe dom kun je zijn? Zijn gelovigen dan de Noord-Koreanen van deze wereld?

Tijdens de kerstdagen en het oud en nieuw feest komen de loterijen van de hebzucht weer langs. In een Cola-auto rijdt de Postcodeloterij over mijn tv, met 48 miljoen euro's aan boord. En de

Staatsloterij doet het nog beter met 75 miljoen euro aan prijzen. Dat allemaal, en nog veel meer, wordt verloot onder de Nederlanders die zich een lot of meerdere loten kunnen veroorloven. Geld en hebzucht als drijfveer voor eindejaarsgeluk. Is het niet zo dat dat geld bij miljoenen mensen wordt weggehaald om een enkeling schatrijk te maken? Waar kom je dat principe nog meer tegen? Ook ging er rond de jaarwisseling nog even voor 65 miljoen euro aan vuurwerk de lucht en het riool in. Daar hoorden we de koningin in haar milieuprijetpraat niet over. En als klap op de vuurpijl was er ook nog het bijkomend geluk van 10 miljoen euro aan schade. Foute dingen die blijkbaar bij de euforie van een religieusvrije-marktfeest horen.

Een paar dagen na oud en nieuw spettert vanuit de media het volgende bericht op me af: Derek Ogilvie ontmaskerd! In de nieuwe onthullings-show van de VARA wordt aangetoond dat Derek Ogilvie een ordinaire oplichter is en



helemaal geen contact met geesten van overledenen heeft. Wat een ontdekking! Het is wel heel naïef dat je als omroep zoiets als een ontdekking durft te brengen. Ieder weldenkend mens weet dat Derek Ogilvie een oplichter is. En wel één van een hele bende oplichters. De

ontmaskering van Derek Ogilvie is niets anders dan een gemakkelijk en goedkoop kijkcijfer-product, amusement voor het volk. Zand in de ogen van het volk. Oplichters als Ogilvie kunnen hun praktijken uitoefenen in het kielzog van

religies die de basis leggen voor een dom en goedgelovig bestaan. De VARA heeft pas een echt verhaal als ze een programma maakt waarin ze onthult dat elke religie een leugenachtige en oplichtersorganisatie is. Maar dat durft de VARA niet. En de VARA niet alleen, dat is voor de media in het algemeen *not done*.

Je kunt in het algemeen stellen dat de kritiekloze ruimte die religies rond deze dagen in de media krijgen stuitend is. Geen enkele poging om de leugens en de volksverlakkerij aan de kaak te stellen. De kerstdagen zijn zo heilig dat leugenaars en bedriegers alle ruimte krijgen hun gang te gaan. En de link met onze politieke, economische en financiële crisis is snel gelegd. Religie is een aaneenschakeling van leugens, bedrog, misleiding en onderdrukking en dat geldt ook voor de liberale vrije markt. Een volk dat is opgevoed om zich te laten voorliegen door religieuze oplichters laat zich net zo gemakkelijk voorliegen door politieke, economische en financiële oplichters. Daarom hebben religie en de liberale vrije markt zoveel succes.

En de media? Over het algemeen kun je stellen dat de media ja en amen zeggen als het om religie gaat en “deal!” roepen als de vrije markt lonkt. Maar gelukkig zijn er, dankzij het internet en de *social media*, steeds meer mogelijkheden tot, en een hang naar, openheid. Gelukkig is de ontmaskering van religies in potentie nabij en gelukkig hoor je steeds meer geluiden over een alternatief voor de vrijemarkteconomie. Ik weet het zeker: alledaags vrijdenken en een solidaire, socialere, vrijemarkteconomie hebben de toekomst.



Richard Dawkins in Groningen

Op donderdag 12 januari heeft Richard Dawkins een lezing gegeven in de Nieuwe Kerk in Groningen. Hij was in Groningen t.g.v. de opening van de Linnaeusborg, het nieuwe gebouw van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen van de RUG, een dag later.

De titel van de lezing was *Darwin's Five Bridges*, een lezing die Dawkins ook op 17 maart 2009 heeft gegeven in het Natural History Museum te Londen voor de Open University. Als u die lezing wilt horen en zien, kunt u die vinden op: <http://www.open.edu/openlearn/whats-on/ou-on-the-bbc-ou-lecture-2009-darwins-five-bridges-dawkins-lecture>.

Ondanks het feit dat de lezing niet nieuw was en op internet is te volgen, was het zeker de moeite van de reis naar Groningen waard, want hoe vaak heb je de gelegenheid een man als Richard Dawkins in levenden lijve te zien en te horen?

Jan van der Werff

Het secularisme in de Middeleeuwen



FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter en thans voorzitter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In een vorige serie (Thales t/m Lucretius) is helder aangetoond, dat het seculiere denken in de Oudheid prominent aanwezig was. In deze nieuwe serie zullen we laten zien dat het secularisme ook in de Middeleeuwen een grotere rol speelde dan men denkt en zelfs vanaf de ondergang van Rome tot aan de Renaissance/Reformatie een opgaande lijn vertoont. In de vorige aflevering hebben we aandacht besteed aan Scotus en Averroës. Deze keer bespreken we Occam en Wycliffe.

Occam

Occam leefde eind 13de, begin 14de eeuw en was zijn tijd zo vooruit, dat hij een voorloper van de moderne filosofie genoemd kan worden. Hij was een scholasticus, maar zijn denken en schrijven vertonen een uitgesproken seculier karakter. De scholastiek was de officiële leer van de rooms-katholieke kerk en nam in die dagen min of meer de plaats in van de filosofie. Occam echter zou met recht een relatieve atheïst genoemd kunnen worden.

Een in politiek opzicht niet onbelangrijke kwestie in die dagen was, wie nu de meeste macht moest bezitten: de wereldlijke leider of de paus? De koning of de kerk? Er waren over deze kwestie in de voorafgaande eeuwen al een aantal oorlogen gevoerd (Investituurstrijd!) en ook in de tijd van Occam speelde dit probleem weer op. Hij nam in deze discussie de volgende opmerkelijk seculiere en zelfs antikerkelijke standpunten in:

De wetgevende macht moest noch bij de koning, noch bij de kerk berusten, maar bij de meerderheid van het volk. Deze meerderheid behoorde ook het recht te hebben, vorsten ter verantwoording te roepen. Ook moest de soevereiniteit van het volk gelden voor kerkelijke gezagsdragers: de kerk moest

bestuurd worden door het volk. Leken moesten iedere priesterfunctie kunnen uitoefenen. Eigenlijk wilde Occam af van het verschil tussen priesters en leken. De kerk behoorde geen enkel gezag te hebben en de geloofsleer moest tot stand komen door een discussie, waar iedereen aan mee mocht doen. Een polderaar in de Middeleeuwen!

Occam wou niet alleen de maatschappij, maar ook de kerk en zelfs de geloofsleer democratiseren. En hij was tot deze conclusies

gekomen in 14de eeuw! Hij moest zich uiteraard verantwoorden bij één van de twee pausen in Avignon. In Rome zat toen vanwege het “schisma” een andere paus. Occam was officieel scholasticus, maar door veel schrijvers wordt hij juist als de veroorzaker van de ondergang van de scholastiek beschouwd en als voorloper van onder meer Descartes. (Moody).

Om één of andere reden is Occam echter het bekendst van “Occam's scheermes”, wat ongeveer wil zeggen dat je alles wat je kunt afschaffen, ook móét afschaffen. Als je naar de omvang van onze huidige bureaucratie kijkt, realiseer je je, hoe actueel de man nog steeds is!



Wycliffe

Wycliffe leefde van 1320 tot 1384. Dit was een periode, die zich onderscheidde door het afnemende gezag van de paus, waarin we achteraf al een eerste aanzet tot de Renaissance en de Reformatie kunnen zien. Hij was een geestelijke in Engeland en kwam pas op vijftigjarige leeftijd tot wat zijn tijdgenoten “ketterij” noemden. Wycliffe leefde seculier en niet als monnik, ondanks het feit dat hij een “man van

het kleeft” was. Hij had aanvankelijk een hoge functie aan de universiteit van Oxford, maar later trok hij zich terug als plattelandspriester. Zijn aanvallen op het pausdom waren eerst politiek van aard: wat werd door Rome uitgemeakt en wat niet? Pas later ging Wycliffe ook het katholicisme zelf aanvallen: hij begon, ongeveer in 1376, aan een reeks lezingen in Oxford, waarin hij onomwonden verkondigde

dat alleen eerlijke mensen aanspraak op bezit en macht konden maken en oneerlijke mensen niet en vooral de oneerlijke priesters niet! Hij kreeg hier een flink aantal bedelorden in mee, maar de orden die nogal rijk waren, waren het niet met hem eens. De regering was het wel met hem eens, want er moesten enorme bedragen aan kerkbelasting betaald worden aan Rome en het zou de koning erg goed uitkomen, als dat geld gewoon in Engeland kon blijven. Paus Gregorius veroordeelde Wycliffe, maar het volk en de regering juichten hem toe en namen hem in bescherming. De universiteit van Oxford vond het zelfs nodig om de paus "iedere jurisdictie over haar docenten te ontzeggen". De uitdrukking "academische vrijheid" werd naar aanleiding van deze kwestie toen voor het eerst gebruikt.



bisschoppen waren volgens hem gehoorzaamheid verschuldigd aan de koning en niet aan de paus. Toen het schisma in de katholieke kerk begon, noemde hij de paus een "antichrist" en alle pausen vanaf Constantijn waren "afvalligen". Hij vertaalde het zogenaamde "Vulgaat" in het Engels. Het vulgaat is een volkstatijnse versie van de bijbel. Ook stelde hij in navolging van Occam (zie: hierboven) "arme priesters" aan, die seculier waren. De bedelorden, die het eerst wel met hem eens waren, keerden zich nu tegen hem. Uiteindelijk ging hij zover, dat hij de "transsubstantiatie" ontkende. De transsubstantiatie is een religieuze wensillusie in freudiaanse zin (zie: Freud): het bloed en het lichaam van Christus zouden te maken hebben met bepaalde vormen van voedsel en drank. Wycliffe schilderde de transsubstantiatie af als "bedrog" en "godslasterende waanzin".

Intussen ging Wycliffe door met schrijven. De

Voor de volledige serie zie: "**Atheïstische Canon**" op de website van de Atheïstische Beweging (<http://www.atheistischebeweging.nl/>)

Een kalender voor iedereen

Moreel Esperanto in de praktijk



FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Feestdagen en vrije dagen in Nederland (en in veel andere landen) worden grotendeels bepaald door het christendom, met name de r.k. kerk. Een kleine groep mensen drukt daarmee een stempel op de samenleving. De grootte van de groep maakt trouwens niet uit; zelfs wanneer er een meerderheid een bepaalde levensbeschouwing aanhangt is het niet moreel gerechtvaardigd als die meerderheid zijn wil aan iedereen oplegt.

De vrijheid van het individu, d.w.z. zoveel vrijheid als verenigbaar is met eenzelfde mate van vrijheid voor iedereen, is de essentie van het liberalisme zoals is betoogd door filosofen als John Stuart Mill (*On Liberty*) en Karl Popper (*The Open Society and Its Enemies*). Wanneer het pasen is bijvoorbeeld, en pinksteren, hangt af van 'berekeningen' uit het Vaticaan. Om als samenleving een gevoel van saamhorigheid en kosmopolitisch burgerschap te creëren zijn feest- en vrije dagen belangrijk. In een goede samenleving wordt het goede leven gevierd. Er is tijd om bij bepaalde aspecten van het leven stil te staan of die te vieren. Het is vooral belangrijk dat de feesten en gedenkmomenten (in principe) door iedereen gedeeld worden, onafhankelijk van je wereldbeschouwing of politieke overtuiging. Dat is bij de christelijke kalender niet het geval. Vandaar dit voorstel.

Een liberale samenleving gestoeld op de vrijheid van het individu loopt het risico op gebrek aan sociale cohesie. Een liberale samenleving is vatbaar voor wat genoemd wordt doorgeslagen individualisme of nihilisme. In het Engels heet dit fraai: *atomised* (zoals ook de titel van de roman van Michel Houellebecq, in het Nederlands vertaald als *Elementaire deeltjes*). De kritiek op de Westerse liberale samenlevingen is: gebrek aan saamhorigheid, gebrek aan groepsgevoel en gebrek aan de daarbij horende sociale controle. In de politieke filosofie wordt dit debat gevormd door enerzijds liberalen en anderzijds communitaristen die bereid zijn de

vrijheid van het individu in te perken ten behoeve van het belang van de groep. Het gaat erom de precare balans te vinden: een samenleving waarin individuen een zo groot mogelijke vrijheid hebben, maar waar er toch een gevoel van saamhorigheid is. Een samenleving waar mensen aardig voor elkaar zijn, elkaar helpen, ook vreemden op straat, waar burens elkaar kennen en helpen; maar zonder bekrompen sociale controle en dwang.

Eén manier om in onze pluralistische, *de facto* multiculturele, samenleving, bij elkaar te brengen en te houden is door gemeenschappelijke feesten en vrije dagen. Onafhankelijk van levensbeschouwing of politieke kleur kunnen de genoemde feestdagen door iedereen gedeeld worden. De kalender vormt daarmee een Moreel Esperanto (zie Paul Cliteur, *Moreel Esperanto*), een minimale gemeenschappelijke basis om in vrede en saamhorigheid, vriendelijk en behulpzaam met elkaar samen te leven. Indien mensen pertinente fundamentele bezwaren hebben tegen het idee van een kalender (niet per se mijn concrete voorstel) in moreel Esperanto, dan is dat wellicht een afwijzing van bereidheid en erkenning om in een samenleving te leven met mensen die er andere ideeën en opvattingen op na houden en toch een gemeenschappelijke basis te hebben. De kalender geeft invulling aan kosmopolitisch burgerschap en inburgering: de kalender is een afspiegeling van de essentiële waarden van de Nederlandse samenleving en een besef dat de wereld groter is dan het nauwe Nederland.

Het rechtssysteem is het (negatieve) kader van moreel Esperanto van de samenleving. De kalender is de andere, positieve kant: het is de concrete vormgeving van een (minimale) gezamenlijke identiteit en bereidheid om in harmonie te leven en met elkaar te leven, zonder anderen te schaden.

De genoemde dagen zijn nationale feestdagen en zodoende (verplichte) vrije dagen. Werkende mensen kunnen naar believen kiezen om vrije dagen op te nemen en hun particuliere religieuze feesten te vieren. Als de vrije dag op een zondag valt, dat is de daarop volgende maandag vrij. Veel van de feesten hebben nog geen concrete invulling. Het is een uitdaging om hiervoor een mooie invulling te vinden.

Schoolvakanties

Naast de nationale feestdagen zijn de schoolvakanties min of meer egaal over het jaar verspreid: herfstvakantie, midwintervakantie, lentevakantie en een lange zomervakantie. Scholen verlenen geen dispensatie voor verlof op religieuze feestdagen. Deze particuliere feestdagen behoren tot de privésfeer.

Jaartelling

In plaats van de jaartelling te laten beginnen (4 jaar na) de (mogelijke) geboorte van Jezus van Nazareth kan gekozen worden om de jaartelling te laten beginnen bij de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Dit document gaat immers uit van de vrijheid van het individu en de daarbij behorende regeringsvorm: de constitutionele democratie. Het ijkpunt, jaar 1, is (in de oude jaartelling): 10 december 1948. 2012 is het jaar 64.

Weekkalender

De traditionele weekindeling van 5 dagen werken en op zaterdag en zondag vrij vervalt. Winkels, ziekenhuizen, dokterspraktijken – alles is de hele week door geopend. Dat levert werkgelegenheid op. Gecombineerd met minder lang werken, kunnen continuïroosters worden gemaakt. Wanneer mensen dan vrij zijn, hebben ze geen last van gesloten winkels, musea etc.

Kalender

1 januari	: nieuwjaarsdag: familiedag
14 februari	: liefdedag: vriendschap en (geheime) liefde
21 maart	: dag en nacht evening: lentefeest
22 april	: dag van de Aarde (<i>Handvest van de Aarde</i>)
4 mei	: dodenherdenking: herdenking (oorlogs)slachtoffers
5 mei	: bevrijdingsdag: feest van vrijheid en tegen onderdrukking
10 juni	: dag van het goede doel: geef-om-anderen-dag
21 juni	: midzomernachtfeest
1 juli	: cultuurdag
12 augustus	: geluksfeest: zomerfeest
23 september	: dag en nacht evening: herfstfeest
4 oktober	: dierendag: dierenwelzijnsdag.
2 november	: herdenkingsdag van overledenen
9 november	: zorgdag (waardering voor zorg)
10 december	: dag van de Rechten van de Mens (fakkelwake)
21 december	: midwinterfeest: lichtjesfeest
31 december	: oudjaar: stilte & contemplatie

Lezing Jan van Hooff, gedragsbioloog

Een kort verslag door Cecile Lapré en Rayisa Warner

Internationaal, maar ook in ons kleine landje, is de discussie weer opgelaaid over de vraag door welke biologische en culturele factoren wij mensen ons denken en doen laten beïnvloeden. De wetenschappelijke resultaten van genetisch, evolutionair onderzoek en de gedragsbiologie van mens en dier wijzen duidelijk in de richting van een continue lijn van verleden naar heden. Willen we als humanist in eerste instantie alle medemensen als medesoortgenoten willen zien en daarnaar handelen, dan zullen we onszelf en onze medemensen toch blijvend onder de loop moeten leggen.

Zowel het Humanistisch Verbond Groningen-Assen als De Vrije Gedachte Noord hebben binnen hun organisaties de discussie over de biologische grondslagen van de mens geopend. Jenny Kalma heeft in de Hugroniek van december 2011 verslag gedaan van de discussiegroep "Evolutie en Humanisme". Men heeft daar de filosoof Peter Bieri behandeld. Besloten werd om gezamenlijk een specialist, Prof. Dr. Jan van Hooff, gedragsbioloog, te vragen om een voordracht te houden over de continue lijn van het gedrag in de evolutie. Deze voordracht is gehouden op 8 december 2011 in het HV centrum in Groningen.

Omdat het een huzarenstuk zou zijn om de ongeveer drieënhalf miljard jaren leven op onze planeet in 60 minuten in kaart te brengen, is door Jan van Hooff gekozen voor een presentatie van de evolutie binnen het gedrag van zoogdieren, waaronder de mens. Hij gaf op levendige wijze aan, dat bij o.a. muizen en primaten (aapachtigen):

a. het leergedrag groter en complexer is dan we denken,

b. dat het geleerde ook doorgegeven wordt binnen de groep (zie foto Rayisa Warner),

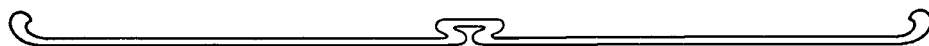
c. dat zeker de primaten zich kunnen verplaatsen in de ander,

d. dat de samenlevingsverbanden van o.a. de chimpansees (98% van onze genen delen we met die diergroep) sterk lijken op de samenlevingsverbanden van de eerste groepen mensen en

e. dat emoties van vreugde en verdriet ook bij hen aanwezig zijn.



Het was een volle bak – meer dan 40 mensen die naar deze boeiende lezing luisterden – en de discussietijd was eigenlijk veel te kort om alle vragen te beantwoorden. Het smaakte naar meer over dit onderwerp.



Programma De Vrije Gedachte 2012

Zaterdag 21 april: Algemene Ledenvergadering.

Zaterdag 12 mei: Vrijdenkersdag. Thema: Pseudowetenschappelijke religies (antroposofie, scientology e.d.).

Zaterdag 23 juni: Atheïsmedag. Thema: Politieke religie.

Zaterdag 13 oktober: De 26e Anton Constandselezing door Nelleke Noordervliet. Na afloop de laudatio van de 'Vrijdenker van het jaar' en de uitreiking van de 'Scriptieprijs'.

Alle vermelde activiteiten vinden in Utrecht plaats.

In september staat ook nog een vrijdenkerswandeling door Delft gepland.

Onbeschoftheid kent geen tijd



ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer; was van 2007-2011 hoofdredacteur van 'De Vrijdenker'

Al sinds jaar en dag weten we dat we ons bij het betreden van een kerk in Italië decent moeten kleden. We vonden dat nooit een probleem. Zoveel moeite kost het niet een simpele wens te honoreren. Het motto: when in Rome, act like the Romans.

Wilders' PVV – door sommigen vooralsnog ten onrechte als een fascistische partij gezien (de PVV is geen partij: er kan maar één man lid van zijn, de rest moet luisteren en zijn bek houden) – weet het 's lands wijs, 's lands eer handig uit te venten en pakt iedere strohalm aan om te bewijzen dat de islam niet deugt en dat moslims moeten integreren, bij voorkeur assimileren. We mogen eigenlijk aan niets meer kunnen merken dat het eigenlijk moslims uit den vreemde zijn. Ook met het koningshuis heeft de PVV niets op, Wilders tweet bij iedere openbare uiting van de koningin dat ze volgens hem de weg kwijt is en maar beter haar mond kan houden.

Nu werd er weer een rel getrapt omdat de koningin tijdens een staatsbezoek in de VAE (Verenigde Arabische Emiraten) en Oman tijdens een moskeebezoek een hoofddoek droeg. Wat wij van de allochtonen bij ons verlangen, geldt voor de PVV dus niet wanneer wij ons elders begeven. Hoezo aanpassen aan de heersende normen en waarden, de *Leitkultur*? Dat is alleen voor moslims die naar Nederland komen, maar niet voor Nederlanders die naar het buitenland gaan.

Dat je bij het betreden van een synagoge toch echt een keppeltje op moet, daar raken ze bij de PVV niet van onder de indruk. Het keppeltje is immers niet het symbool van vrouwenonderdrukking. De hoofddoek van de moslims is dat wel, aldus de PVV. Alsof het niet van een ongehoord onbeschofte vrouwonvriendelijkheid getuigt de hoofddoek te betitelen als kopvod? Dat geen enkele islamitische vrouw de hoofddoek als een symbool van vrouwenonderdrukking ziet maakt de PVV niets uit. De PVV bepaalt wel wat vrouwenonderdrukking is en wat niet. En dat

ultraorthodoxe joden een volledig gesegregeerde samenleving nastreven en dat in sommige joodse kringen vrouwen kaalgeschoren worden en hun leven lang een pruik moeten dragen, dát horen ze bij de PVV uiteraard liever niet.

Nog schaamtelozer is het gedrag van slippersdrager Brinkman die nu opeens durft te beweren dat de hoed van de koningin haar kroon zou vertegenwoordigen. En over die kroon wordt nu in de VAE en Oman een islamitische hoofddoek gedrapeerd. Oftewel: de koningin maakt haar kroon ondergeschikt aan de islam. Hoe bizar wil je het hebben?

De PVV is een beetje uitgeoreerd over Europa en de euro (die komen straks vanzelf wel weer terug) en is de koningin reuze dankbaar dat ze de partij die geen partij is nu de gelegenheid biedt het thema islam weer eens op te rakelen. Het gaat niet om wát er over je gepraat wordt, áls er

maar over je gepraat wordt. De PVV bestaat bij de gratie van de tweedeling in de samenleving en die zullen ze koste wat het kost koesteren, is gebaseerd op aantoonbaar onjuiste aannames en veronderstellingen. En zo blijft de PVV, onder het motto dat de gestage druppel iedere steen uitholt, beweren dat er geen verschil is tussen nationaal-

socialisten en socialisten en zo blijft de PVV volhouden dat de hoofddoek staat voor vrouwenonderdrukking.

Nee, de PVV is geen fascistische partij want het is geen partij, maar wel een misselijk makende beweging; het is de vleesgeworden grofgebekte onbeschoftheid. Ik wil het dan toch maar gezegd hebben: als Wilders de kans krijgt, holt hij Orban achterna. Nederland, het Hongarije van de NEURO-zone.



2011



LEON WECKE (1932, Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

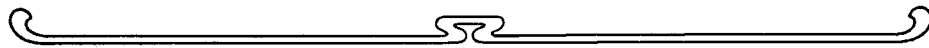
Het was me het jaartje wel. Dat geldt overigens voor elk jaar. Te beginnen met het jaar 1, waaraan we het laatste kerstpakket te danken hebben, tot 1672, het rampjaar, om maar te zwijgen van 1949, het jaar waarin we ons bloedeigen Indië kwijt raakten, tot 2011, het bezuinigingsjaar, waarin alle noodzakelijke hervormingen van ons financieel-economische stelsel werden genegeerd. Eigenlijk elk jaar is er wel iets om over naar huis te schrijven.

Nog 1 keer 2011, het jaar waarin ritueel slachten door de Senaat van een wisse dood gered werd. Vrijheid van godsdienst zou een hoger goed zijn dan dierenwelzijn. In allerlei artikelen en commentaren werd de diervriendelijkheid van de halssnede bejubeld dan wel die van het verstikkende koolmonoxide. Ik heb er geen oog van dicht gedaan of eigenlijk tóch wel. Toen ik eindelijk de slaap vatte, nadat ik de nog niet om hals gebrachte schaapjes aan mijn geestesoog voorbij had laten trekken, bevond ik mij in de Tweede Kamer, die voor een feestelijke gelegenheid tot een groot abattoir was omgebouwd. Een aantal Kamerleden had zich als schaap verkleed en wenste zich, in het kader van een soort observerende participatie, te laten slachten op een diervriendelijke wijze. Andere Kamerleden hadden zich al even enthousiast als slachter uitgedost en zwaaiden onder het prevelen van 'God is groot' hun geslepen ijzers. Wilders, die zich als schaap presenteerde bij ene Cohen, spreidde beide voorpoten uit en onder de aanhef 'doe eens normaal man!' stootte hij het mes uit de handen van Job, die vervolgens op een nabij gelegen mestvaalt belandde. De regeringscoalitie bleek ook nog voorstander van een pilot studie: 'gescheiden hoofd en gekapte handen', ervan uitgaande dat als religies het onverdoofd doodmaken van beesten voorschrijven men ook niet kleinzerig moet doen als diezelfde religies het evenbeeld van de schepper onverdoofd op het hakblok leggen. Buiten de Kamer woedde inmiddels een Japanse tsunami met golven die het torentje van het Binnenhof aan het zicht onttrokken. De reactor van Borssele was van zijn fundamenten geslagen en dreef hulpeloos in de Hofvijver, terwijl een aantal net niet wegbezuinigde mariniers in een rubberbootje, uit volle borst zongen: 'en we gane met z'n allen naar de Kunduz toe', terwijl ze een sapje nuttigden en de lege flesjes in de vijver dumpden. In de verte, op het dak van het gebouw

van het Internationaal Strafhof, zat ene Mladic, die met nog enkele pensionarissen 'en we gaan nog niet naar huis, nog lange niet' aanhieven. En boven al dat rumoer verheven zweefde Bin Laden in gezelschap van 72 maagden. Hij keek even omlaag en maakte een triomfantelijk V-teken naar Khadaffi, die ergens in het voorgeborchte met een onduidelijke hemelse figuur in discussie was over de vraag of de zogenaamde internationale gemeenschap straks niet zou terugverlangen naar zijn vertrouwde orde, rust, stabiliteit en olie, die men allemaal zo kortzichtig had weggegooid. Hij werd bijgevallen door een nog levende Hosni Moebarak, die verongelijkt, met zijn lijf halverwege in de modder vanuit een vergeten hoekje van het Binnenhof, het gebeuren gadesloeg. Er was ook nog een NAVO generaal, die zich zoveel medailles had opgespeld dat hij dreigde voorover te vallen, terwijl hij met luide stem over de Libië interventie declameerde: 'zo'n goeie hebben wij nog niet gehad'. Dat laatste kon topman Strauss-Kahn, voorheen van het IMF, niet zeggen. Het deed hem kennelijk ook niet veel. Hij maakte geenszins een hulpeloze indruk, terwijl hij de PvdA-voorzitster van de Tweede Kamer, Gertie Verbeet, in een vlezig lichaamsdeel kneep. Kardinaal Simonis, ook aanwezig, wendde het hoofd discreet af en prevelde: 'Ich habe es nicht gesehen'. Het merkwaardige was dat de politica het kennelijk ook nog leuk vond. Overigens bijkans het hele Nederlandse volk stond te juichen terwijl twee snotneuzen, deels van koninklijken bloede, in Londen met veel pracht en praal in het huwelijk traden. 'We willen brood en spelen alsmede Wilders' werd er geroepen en 'weg met de publieke omroep'. 'We willen sensatie', zo was de kreet en ze werden, wat de sensatie betreft, vanuit Noorwegen op hun wenken bediend. Nimmer was een halvegare erin geslaagd in zijn eentje zoveel mensen van kant te maken. Daar

staken de aanslagen bij supermarkten in Nederland schril bij af. Maar ook sensationeel positief nieuws werd vermeld op het grote bord van de NS, die met digitale kapitalen het feit presenteerde dat Nederland met 11-0 gewonnen had van San Marino. En ook onze Belgen, op wie wij jaloers waren omdat ze zonder regering tóch jarenlang konden voortbestaan, kwamen in het nieuws met een nieuw kabinet. Er was rumoer in 's lands vergaderzaal toen een aantal lieden zich als 'Occupybeweging' presenteerden

en het Binnenhof en aanliggende percelen tot bezet gebied verklaarden. Hun leus was 'ons doel is de beweging en de beweging is ons doel'. Ene Cruijff, die zich al die tijd afzijdig had gehouden, sprong bij het woord doel op, hij schopte de bal in zijn eigen goal. 'Het geldt niet,' riep hij uit en inderdaad, een als scheidsrechter vermomde minister Donner begaf zich naar het midden van de zaal en legde uit dat Cruijff gelijk had: 'De procedure,' zo zei hij, 'moet wel uiterst zuiver zijn.'



GOD IS GROOT

In Memoriam Christopher Hitchens (1949-2011)



JAN BONTJE (1947) is autodidact. Publicist en columnist. Eind jaren '70 redacteur van 'De Vrije Gedachte' en v.a. 2007 redacteur van 'De Vrijdenker'. Coauteur van *In gesprek met Erasmus en Liever een dode leeuw dan een levende hond. Over de betekenis van de vrijdenker en humanist Leo Polak (1880-1941)*

Op 15 december 2011 overleed de 62 jarige Engels-Amerikaanse schrijver, journalist, literatuurcriticus, politiek activist, vrijdenker, humanist en atheïst Christopher Hitchens aan slokdarmkanker. Hitchens stelde – ik zou bijna schrijven op multatuliaanse wijze – de *godsdiens* consequent en helder aan de kaak. Hij was atheïst én antitheïst. Een bekende provocerende maar op feitelijke gegevens gebaseerde uitspraak van hem is: '*De echte as van het kwaad wordt gevormd door het christendom, het jodendom¹⁾ en de islam*'.

Als om de juistheid van Hitchens' stelling te illustreren doen orthodoxe aanhangers van de drie Abrahamitische geloven onafgebroken en met cynische, d.w.z. hondse, getrouwheid, lachwekkende uitspraken of, erger, verrichten zij gruwelijke daden. Voor God, Nederland en Oranje gloriëren GPV en andere *steilen* met hun vrouwen- en homodiscriminatie en de kennelijk godgevallige maar ook aan andersdenkenden opgelegde zondagsheiliging. Voor een steniging meer of minder van een 'zondige' vrouw draait men in menig islamitisch land de hand niet om. Orthodoxe joden in Israël wedijveren met hun mohammedaanse evenknieën in Iran om de titel 'overtreffende trap van achterlijkheid' door vrouwen te verbieden te zingen, ze te dwingen aan de andere kant van de straat te lopen en apart in de bus te zitten, of ze in het gezicht te spugen en voor hoer uit te schelden als ze naar hun mening niet zedig genoeg gekleed gaan.

Hitchens streed consequent tegen zulk geloof = bijgeloof. Juist vanwege de groei en bloei van allerlei vormen van onverdraagzame en tot verdeeldheid leidende orthodoxie pleitte hij voor een nieuwe Verlichting. Daarnaast stond hij ook bekend om zijn strijd tegen kernwapens en tegen de Vietnamoorlog. Merkwaardig en spijtig genoeg steunde hij weer wel de illegale Irak oorlog van Bush jr.: een zwarte vlek op zijn blazoën.

Verlichting, secularisme, atheïstisch humanisme en rationalisme waren voor hem sine qua non van een leefbare, rechtvaardige, open samenleving. Allahu Akbar (الله أكبر), שונו בשפות גדול אלוהים, God is great: vrijwel elke taal kent de mensonterende uitdrukking 'God is groot'. Bij velen is Hitchens vooral bekend geworden als schrijver van het prachtige boek *God Is Not Great*, waarin hij met deze on-zin afrekent. In het Nederlands verscheen het in 2008 onder de titel:

GOD IS NIET GROOT

1) Met jodendom bedoelt hij de joodse godsdiens, niet het Joodse volk.

Boeken en tijdschriften

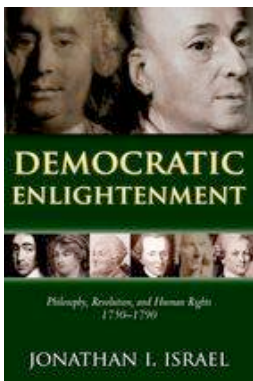
En het licht schijnt in de duisternis

Een bespreking van de 'Democratische Verlichting' van Jonathan Israel

JO NABUURS (1936) is historicus en *ad hoc* medewerker van het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, v/h Humanistisch Archief) en toegevoegd redacteur van de Literatuurgids Vrijdenken (v/h Vrijdenkerscanon)

Vanaf de 2de helft van de 17de eeuw brak in Europa, (Latijns)Amerika en Azië wat men noemt de Verlichting door. De kreet 'weg met bijgeloof, traditie, achterlijkheid, magie, dogma's en geïnstitutionaliseerde godsdiensten (kerken, synagogen en moskeeën)' werd breed gehoord en enthousiast begroet. Leve de vooruitgang, leve de vrijheid van denken en handelen. Ruim baan voor empirische kennis en voor falsifieerbaarheid. Geen onderwerping meer aan kerkelijke en wereldlijke autoriteiten. Spinoza, Bayle, D'Holbach, Diderot, Helvétius, Voltaire, Condorcet en veel andere intellectuelen dachten en schreven dat het een lieve lust was.

Bijna niemand is zó gegrepen en geïnformeerd over de periode van de Verlichting als de Engelse historicus Jonathan Israel. Dit jaar verscheen het 3de deel van deze eminente historicus over de Verlichting. In 2001 was er de *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750*. Daarna, in 2006, volgde *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity and the Emancipation of Man, 1670-1752*. En dit jaar verscheen een grondige analyse en interpretatie van de *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750-1790*.



Deze uitbundige studie (meer dan 1000 pagina's) weerlegt op briljante wijze de bewering van postmodernistische critici van de Verlichting dat deze stroming in de geschiedenis mede de basis heeft gelegd voor het (uit de hand gelopen) nationalisme (+ imperialisme) en totalitaire stromingen als het fascisme, communisme en nazisme van de 19de en 20ste eeuw. Israel laat met heldere historische argumenten de voosheid van de argumentatie zien die de anti-Verlichtingsdenkers tot helden van de 'bange' samenleving maakt. Israel maakt ook duidelijk dat niet vertegenwoordiging via verkiezingen maar de mensenrechten de basis van de democratie vormen. Dat is op zich natuurlijk geen nieuws. Deze eminente historicus (hoogleraar moderne geschiedenis aan de Universiteit van Princeton) valt te verwijten dat hij soms te rigoureuus is in het schematiseren van de gematigde en radicale Verlichting. Er zit een grijs gebied tussen.

Ook bestaan enkele kleine tekortkomingen die in de loop van mijn verhaal (het verhaal van iemand die niet gerekend kan worden tot de felle critici van de Verlichting) besproken zullen worden. Hoe dan ook toont Jonathan Israel met een keur aan argumenten aan dat in de (vooral radicale) Verlichting en de formulering van de mensenrechten de basis is gelegd voor de moderne democratie.

Overigens noemt Israel zich geen atheïst maar spinozist: de kosmos/natuur is god en god is de kosmos.

Het boek bestaat uit vijf delen

Deel I : de radicale uitdaging.

Deel II : de rationalisatie van het Ancien Régime.

Deel III: Europa en de 'remaking of the world'.

Deel IV: Spinoza tegenover de latere Verlichting.

Deel V : de revolutie(s).

De vraag (in de 2de helft van de 18de eeuw) was: zijn de aardbevingen, branden en tsunami's van medio 18de eeuw in Lissabon, Andalusië en in Latijns Amerika (Mexico en vooral Peru) een straf van god voor de zondigheid van het menselijk geslacht, een teken van god's voorzienigheid (hij is de schepper en grijpt dus indirect in zijn schepping in) of is het 'gewoon' een natuurverschijnsel?

Verlichtingsdenkers dachten daar verschillend over, al hingen zij uiteraard niet de theologische interpretatie aan. Spinoza, Diderot en D'Holbach opteerden voor de laatste verklaring (zuiver natuurverschijnsel). Voor andere Verlichte denkers als Voltaire, Abbé Raynal en Rousseau ging dat te ver. Deïsten als Voltaire verwierpen de openbaring via bijbel of koran maar accepteerden wel god als schepper van het heelal die de wereld vanaf de schepping via eigen wetten laat evolueren. Ook

materialisten als De la Mettrie met diens *L'homme machine* kregen een plaats in de moderne Encyclopedie. Israel laat vervolgens zien dat de *Encyclopédie* in het 1ste decennium aan alle kanten fel werd aangevallen. De katholieke kerk was plotseling haantje de voorste. De encyclopedisten werden afgeschilderd als ware duivels die het geloof bespotten en het *droit divin* (de monarch als plaatsvervanger van god; hij is alleen god verantwoording schuldig) onderuit haalden.

Rousseau en de Encyclopedisten

De schrijver van o.a. het *Contrat social* en *Emile* (over opvoeding) begon zich langzamerhand af te keren van de geest van de Encyclopédie. Hij bewoog zich steeds meer in religieustraditionele richting. De natuurstaat was in zijn ogen de basis van een ideale samenleving. De beschaving bedierf het echte authentieke leven van de mens, aldus Jean-Jacques Rousseau. De *bon sauvage*, de edele wilde van Buffon, sprak hem sterk aan.

De Verlichte encyclopedisten, in het bijzonder Diderot, D'Alembert, D'Holbach en Helvétius, stonden pal voor de beschaving met kennis van de mens en de kosmos als uitgangspunt: vóór de *onttovering* van de wereld en de ratio als instrument. Met het accent op gevoel en traditie zou de mens, vonden zij, overgeleverd zijn aan de machten van het *ancien régime*: koningen, kerken en feodale machten. Er ontstond daarmee een duidelijke afstand tussen Rousseau en de echte rationalisten.

Voltaire en de verlichte despoten

Op zich een tegenstelling, verlicht en despotisch, maar toch niet helemaal. Vorsten als Frederik II van Pruisen, Jozef II van Oostenrijks Habsburg en Catharina II van Rusland stonden sympathiek tegenover het intellectuele karakter van de Verlichting als dat maar niet een desintegratie van het koninkrijk c.q. keizerrijk tot gevolg had. Voltaire, vriend van Frederik II de Grote van Pruisen, wilde zoals blijkt uit de uitgebreide correspondentie tussen hem en Frederik dat de vruchten van de Verlichting uitgedeeld worden aan de bevolking. In de regel werd onder 'bevolking' de burgerij verstaan. Als voorbeeld van een echt verlichte koning/keizer noemt Israel Jozef II van het Oostenrijks-Habsburgse rijk. Met een korte analyse van diens binnenlandse politiek wil ik het verlichte karakter van het zgn. *jozefinisme* duidelijk maken.

Samen met zijn kanselier Von Kaunitz en de Nederlander Gerard van Swieten (de jansenistische en verlichte lijfarts van Maria Theresia uit Leiden en opvoeder van Jozef (keizer van 1780-1790), gewezen hoogleraar te Leiden), probeerde hij toezicht te krijgen op de RK Kerk als bolwerk van conservatisme. Priesters moesten naar een verlicht seminarie van de staat waar zij tot verlicht 'ambtenaar' werden opgeleid. De diensten in de kerken moesten versoberd worden: een vorm van 'protestantisering' van de katholieke liturgie. Contemplatieve ordes werden opgeheven als niet nuttig voor de samenleving. Kerkelijke wetgeving werd onttrokken aan de paus van Rome. De paus was woedend. Hij, Pius VI, besloot naar Wenen te gaan om Jozef en Kaunitz tot de orde te roepen. De bevolking liep massaal uit en Jozef II toonde zich onder druk van het gewone volk onderdanig t.o.v. de paus. Von Kaunitz, de verlichte kanselier, raakte daarover zeer geïrriteerd. Toen Pius VI enkele dagen tevoren bij Von Kaunitz zijn bezoek aankondigde moest de kanselier onder zachte druk van de keizer dat wel toestaan. Maar... Von Kaunitz ontving de paus in zijn slaaprok. Een onvergeeflijke vernedering voor de hoogste leider van de RK Kerk. Pius besloot onmiddellijk Wenen te verlaten.

Het *Tolerantie-edict* van 1781 was voor het katholieke Oostenrijks-Habsburgse rijk een revolutie. De Verlichting sloeg toe: godsdienstvrijheid voor joden, protestanten en andere minderheidsgroepen. Daarnaast verbood Jozef de bedelarij in de stad. Bedelaars werden opgevangen in zogeheten 'verbeterhuizen'. Een puur verlicht idee. Hij schafte ook het feodale stelsel af ten gunste van de boerenbevolking. En dat alles in een rap tempo. Maar na 1790, toen zijn broer Leopold hem opvolgde, trok deze bijna alle edicten en maatregelen van Jozef II weer in. Tot opluchting van de geestelijkheid en grootgrondbezitters en eenvoudige gelovigen.

Israel laat zien dat de radicale Verlichters als Helvétius, dus niet Voltaire, afwijzend stonden tegenover het verlicht absolutisme. Een koning die weet wat het beste is voor het volk strookt niet met de individualiteit van de kritische mens. De vrijheid binnen het verlicht despotisme was zoals bekend nogal beperkt.

Ondertussen waren in diverse landen van Europa, in het bijzonder in Frankrijk, Duitsland en Zwitserland de *anti-philosophes* in actie gekomen tegen het oprukken van het verlichte denken in Europa en (Latijns) Amerika. Israel noemt in dit verband allerlei namen. Europa, vooral Midden-Europa, raakte totaal verdeeld. De traditionelen versus de modernen, in twee kampen verdeeld.

David Hume (1711-1776) werd door de gematigde Verlichters gezien als hun wetenschappelijke, kennistheoretische steunpilaar. Ervaringskennis was voor Hume de enig betrouwbare kennis en tegenover alle andere kennisbronnen stond Hume uiterst sceptisch. Wonderen en andere boven/buitennatuurlijke verschijnselen werden door hem flink op de korrel genomen. De Schotse Verlichte denkers als Ferguson, Adam Smith, Reid en Kames verbonden, aldus Israel, hun filosofische ‘basis’ die mede te danken was aan David Hume met de vooruitgang van de ‘*civil society*’. Daarmee werd Hume a.h.w. de voortrekker van de *Schotse Verlichting*. Was het dan nog vreemd dat in Schotland de kiemen werden gelegd voor de latere uitvinders als James Watt? (JN) Daarnaast was er in het Schotse land een neiging tot de notie van een ‘*moral sense*’ en een ‘*common sense*’, diep gelegen in ieder individu.

De Verlichting, radicaal of gematigd, was ‘all over the world’

In Duitsland, Italië en Spanje streefde men naar vrijheid van mening en expressie, evenals in Spaans en Portugees Amerika. Daar, ver weg, drongen de ideeën van Voltaire, Raynal, Buffon, Helvétius e.a. door bij de criollos, de in Amerika geboren blanken en soms ook bij de ontwikkelde Indianen. Uiteindelijk zouden deze ideeën concreet worden in de vraag naar onafhankelijkheid. Westerse kolonisten namen hun ‘verlichte’ boeken mee naar Amerika, Azië, naar India en China. De intellectuele elite in de wereld las in de 2de helft van de 18de eeuw vooral boeken en pamfletten uit de Verlichting. Of dat literatuur was van D’Holbach of Rousseau deed er niet toe. Of een schrijver/denker aanhanger was van Spinoza, Kant of Voltaire evenmin. Als hij/zij maar besproken was in de *Histoire Philosophique*.

De Verlichting in actie: revolutie alom in Europa (o.a. in Frankrijk en Nederland), Noord- en Zuid-Amerika

Constitutie was het toverwoord, want daarin werden de rechten van de mens en elke burger omschreven. Of die rechten in bepaalde omstandigheden beperkt moeten worden, daarover was een flinke discussie. Theoretisch heeft dat te maken met de zgn. *volonté général* (*de algemene wil*) (oorspronkelijk van Diderot) zegt Israel. Voor de gematigde vleugel, met name J.J. Rousseau, was de algemene wil de uitdrukking van de individuele willen/vrijheden. De algemene wil kon tot uitdrukking komen in een volksvertegenwoordiging maar ook in een koning, al of niet despoot, die daarmee de verpersoonlijking, de incorporatie van de natie was. ‘Als er een volk van goden bestond, zou het democratische geregeerd worden. Een zo volmaakte regering past bij mensen niet’ (Boek III uit het Maatschappelijk Contract. Utrecht, 1977, p. 69). Basis was niet alleen de redelijkheid maar ook het gevoel en de religie. Voor de *radicale vleugel* van de Verlichting, de spinozistische (als men wil de vrijdenkersvleugel), was dat een gruwel. Individuele vrijheid mocht immers nooit door een machthebber geringelood worden. De *volonté général* diende de belichaming te zijn van de gelijkwaardigheid van de individuen met als basis de rede. Daar paste als staatsvorm alleen een republiek bij. En wat voor het politieke handelen gold, gold ook voor de ethiek.

Nederland was een van eerste landen waar de roep om mensenrechten en democratie publiekelijk werd gehoord: de *democratische patriotten* kwamen in actie tegen de prinsgezinden. Jonathan Israel kent de Nederlandse geschiedenis op zijn duimpje. Dat blijkt opnieuw na diens geschiedenis van de Republiek in de 17de en 18de eeuw. De Amerikaanse en Franse Revolutie zouden uiteindelijk veel bekender worden en meer aandacht krijgen, ook bij Israel.

Bijna alle bekende Franse verlichte denkers zouden van zich doen spreken tijdens de gematigde fase van de Franse Revolutie. Denk aan Mirabeau, Condorcet, Brissot e.a. Toen Robespierre de macht greep in 1792 eindigden ze bijna allen onder de guillotine omdat ze trouw bleven aan de rechten van het individu en de democratische vertegenwoordiging van het volk. Het is een gotspe dat sommigen de absolute trouw aan de rechten van de mens, m.n. vrijheid van meningsuiting, drukpers, vergadering, godsdienst etc. bestempelen als *Verlichtingsfundamentalisme*. Bovendien protesteerden de verlichte intellectuelen in Amerika en Europa harder dan wie ook op het moment dat revoluties de totalitaire kant op gingen.

Al met al is de ‘Democratische Verlichting’ een waar meesterwerk. Een boek dat allerlei nonsens over de Verlichting in één klap het zwijgen oplegt. Voor de ware vrijdenker een geschenk uit de sfeer van ‘een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding’. En, stelt Israel, intellectuelen hadden in de 2de helft van de 18de eeuw een veel grotere invloed op de politieke ontwikkelingen dan lange tijd werd verondersteld. Het is niet goedkoop, 40 euro, maar een buitengewoon kostbaar bezit. Een boek om van te smullen.

Killing Happy Animals

Explorations in Utilitarian Ethics

Bespreking proefschrift



FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof, bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Veel mensen menen dat het probleem in de (intensieve) veehouderij alleen zit in het leed dat dieren wordt aangedaan en dat wanneer dieren diervriendelijk worden gehouden en pijnloos worden gedood er niks aan de hand is. Dat is een sprookje, want in de praktijk bestaat er (nog geen / bijna geen) diervriendelijke veehouderij en is er van pijnloos en stressvrij doden geen sprake.

Een doorwrocht filosofisch pleidooi voor veganistische landbouw en veganisme

Maar, zo betoogt Tatjana Visak in haar wijsgerige dissertatie, stel dat er *wel* aan de twee voorwaarden van een (1) 'gelukkig leven' en een (2) 'zachte dood' is voldaan, is het doden van dieren dan moreel geoorloofd? Visak onderzoekt deze argumentatie in detail. Het is een probleem dat voorkomt bij de filosoof Peter Singer. In 1975 publiceerde hij het boek *Animal Liberation* en hij is een van de pioniers van de dierethiek waarbij hij streeft naar dierenwelzijn in de zin van het verminderen en/of voorkomen van leed. In zijn boek *Practical Ethics* schrijft hij over het doden van dieren. Singer bepleit vanuit zijn versie van het utilisme, te weten *preference utilitarianism*, dat het doel van de ethiek is het maximaliseren van het bevredigen van wensen. Visak definieert utilisme als: 'a moral theory that requires the maximization of the good' (p. 31). Op een weegschaal kunnen zodoende negatieve en positieve behoeftebevredigingen tegen elkaar worden weggestrept. Maar, en hier komt de moeilijkheid, geldt dat voor individuen of voor groepen? In concreto: als een gelukkig dier pijnloos wordt gedood is er dan wat moreels verkeerd? Je zou kunnen betogen dat een dier beroofd wordt van toekomstige behoeftebevredigingen. Singer heeft daarop het volgende bedacht: nieuwe dieren nemen de plaats van de oude in. Dus zolang je zorgt voor vervanging die weer aan dezelfde randcriteria voldoen, is er niks aan de hand (dit is het zogenaamde 'vervangingsargument'). Vertaald naar de praktijk is dit een pleidooi voor diervriendelijke veeteelt. Visak ontrafelt met volhoudendheid en scherpzinnigheid deze redenering van Singer. Toch wil zij het utilisme bewaren. Ze had kunnen kiezen voor een heel andere theorie, bijvoorbeeld die van Tom Regan die meent dat (sommige) dieren onvervreembare rechten hebben en daarom niet gedood mogen worden (vandaar Regan's slogan 'Meat is Murder'). Visak kiest ervoor om met een bijgestelde utilitaristische theorie te komen waarin het doden van 'gelukkige' dieren niet door de morele beugel kan, omdat ze vindt dat dieren niet vervangbaar zijn. Haar belangrijkste argument is door het onderscheid aan te brengen tussen wie er in de utilistische calculus moeten worden meegewogen. In Singer's versie worden de toekomstige, nog niet geboren wezens meegewogen. Dit is de zogenaamde 'total view'. Visak plaatst hier tegenover het argument dat we alleen de belangen van wezens *die thans leven* en wezens die (noodzakelijk) zullen bestaan, *onafhankelijk van de morele keuze in kwestie*, mee moeten nemen in de morele overweging. Alleen wezens wier bestaan afhangt van de morele keuze die gemaakt wordt (*contingent beings*) tellen niet mee. Het gaat, in het geval van de veeteelt, dus om de belangen van de dieren die nu leven. Wat hebben deze gedode dieren er aan dat andere dieren hun plaats zullen innemen? Het vervangingsargument kan ook worden ingebracht tegen mensen. Singer heeft hiervoor echter een, volgens Visak, ad hoc argumentatie opgezet: vervanging geldt alleen voor niet-personen. Personen zijn wezens die leven in de tijd, met een verleden en een toekomst. Visak's alternatief voor Singer's *Total View* is *Prior Existence View*: 'non-existent animals cannot benefit from being caused to exist.' (p. 231) 'Prior Existence Utilitarianism is not impersonal but truly person-affecting. It provides animals, both human and non-human, a stronger protection against killing.' (p. 242) Volgens Visak dienen we in de utilistische calculus alleen de belangen mee te wegen van wezens die nu leven of die er noodzakelijk zullen zijn (en niet wezens die er mogelijkkerwijs kunnen zijn).

Visak behandelt ook het zogenaamde cynische (*Il*)logic of the larder (voorraadkast) argument. Dat is één van de rationalisaties die mensen te berde brengen wanneer zij geconfronteerd worden met moreel

veganisme. Het voorraadkastargument (bedoeld wordt een voorraadkast gevuld met vlees) betoogt dat vleeseters, in tegenstelling tot veganisten, ware dierenvrienden zijn, immers zonder de veeteelt hadden die dieren helemaal niet bestaan. Hoe meer vlees we eten, hoe meer dieren we aan een bestaan helpen, hoe



beter het is. Visak merkt droog op dat ‘a vegan diet would save a lot of space, energy and resources that could be used more efficiently in order to allow animals with pleasant lives to live.’ (p. 222).

De conclusie van haar werk is terughoudender dan de deelconclusies die zij trekt. Aan het eind van haar boek merkt Visak op: ‘According to utilitarianism obviously one should do what maximizes welfare for all concerned on the long run. However, it is disputed what this entails. In order to become very practical, it is not sufficient to make clear what the ideal should be, but also to point out how it best be realized.’ (p. 243) Visak heeft in haar

boek overtuigend laten zien waarom de *Prior Existence View* beter is dan *Total View*, en dus dat het doden van ‘gelukkige dieren’ ook vanuit utilistisch perspectief immoreel is. Maar, stel dat dit dispuut nog niet is opgelost, dan is het nog steeds duidelijk wat er moet gebeuren: de veehouderij dient in ieder geval diervriendelijker te worden, want aan de 2 randvoorwaarden van gelukkig leven en zachte dood wordt niet voldaan. In de praktijk betekent dit dat consumenten geen dierproducten mogen consumeren omdat er sprake is van leed. Het overgrote deel van de dierlijke producten komt uit de dierindustrie waarin dierenleed geïnstitutionaliseerd is, alleen in die zeldzame gevallen waarin er *beyond all reasonable doubt* aan de voorwaarden wordt voldaan is volgens het preferentie utilisme de consumptie van dierlijke producten geoorloofd. Peter Singer is dan ook een veganist.

Tatjana Visak, *Killing Happy Animals. Explorations in Utilitarian Ethics*, Publications of the Department of Philosophy Utrecht University, volume LVI, 2011. (22 november 2011)



Park Aarde

Boekbespreking

FLORIS VAN DEN BERG

‘Ik zie een morele plicht jegens levende wezens. Laten we er een mooie wereld van maken, een fijne wereld om op te leven. Dat is iets anders dan een wereld waarin we alle labels, hokjes en categorieën die we hebben bedacht angstvallig in stand houden. We zitten onszelf dwars met de plicht die we voelen om het bestaande te bewaren.’ (p. 225)



In *Plastic Panda's*. Over het opheffen van de natuur vraagt filosoof Bas Haring zich af wat de waarde is van biodiversiteit. Er wordt vaak vanuit gegaan, zoals 2010 het VN Jaar van Biodiversiteit was, dat het goed is als er zoveel mogelijk soorten blijven behouden. Door menselijk handelen neemt de biodiversiteit drastisch af. Is dat erg? Veel mensen en organisaties menen van wel. De campagnes van het WNF voor het behoud van de panda en de orang oetan zijn algemeen bekend. Maar wat is de waarde van het behouden van een soort? Zou het uitmaken als een groot deel van de soorten zou uitsterven?

Haring betoogt dat wij mensen heel goed kunnen overleven met minder biodiversiteit. Haring verwerpt de notie van intrinsieke waarde. Hij gaat uit van het *sentientisme*: lijden is wat er toe doet. Individuele dieren kunnen lijden,

soorten niet. Zo stuit Haring op twee soorten activisten: de dierenactivisten die begaan zijn met het lijden van dieren en voor wie het afschaffen van de intensieve veehouderij een kerndoel is. En anderzijds de natuurbeschermers die natuur willen behouden of restaureren, met zoveel mogelijk biodiversiteit, maar die zich niet zo bekommeren om het lijden van dieren. Er zijn verschillende argumenten voor biodiversiteit. Neem het stabiliteitsargument. Een ecosysteem met een hoge biodiversiteit zou stabielere

zijn dan een ecosysteem met een lagere biodiversiteit. Echter, dit is nergens aangetoond (volgens Haring). Dan is er het argument dat het uitsterven van een soort een heel ecosysteem kan doen instorten. Ook dat is niet bewezen, volgens Haring.

Niet dat Haring ervoor pleit dat er maar diersoorten moeten/mogen uitsterven, maar hij wijst erop dat de hoeveelheid mensen toeneemt en voorlopig nog wel zal toenemen. En de groei van het aantal mensen zal leiden tot habitatdestructie, zoals ontbossing, wat tot gevolg heeft dat er soorten zullen uitsterven. Is dat erg? Zal een teruggelopen biodiversiteit een ramp voor de mens inhouden? Haring ziet daar geen directe reden voor. Het is natuurlijk wel spelen met vuur, want als een soort is uitgestorven komt deze nooit meer terug (hoewel er wel uitgestorven soorten worden teruggefokt, zoals het Heckrunder, dat in de Oostvaardersplassen graast). Maar goed, stel dat er consensus is dat er voor de mens weinig risico is voor het voortbestaan van de eigen soort, wat voor reden is er dan voor het behoud van biodiversiteit? Esthetische redenen bijvoorbeeld, want een wereld met panda's (in het wild) zullen veel mensen mooier vinden dan een wereld zonder. Maar geldt dat ook voor de vele plant- en diersoorten die veel minder aantrekkelijk worden gevonden? Zolang de bevolkingsgroei doorzet, is er voor veel soorten geen ruimte meer. Dat is de harde realiteit. Daar moeten we dan maar mee leren leven. En zo erg is het ook niet, volgens Haring.

Concluderend betoogt Haring dat het natuurbeleid niet primair op het behoud van soorten moet worden gericht: 'Ik vind het onverstandig ons te blijven richten op het voortbestaan van soorten. In een toekomstige, met verstand en mededogen vormgegeven wereld zullen er minder soorten leven dan in de wereld van nu. Maar ik zie niet in waarom dat een ramp zou zijn. Hoogstens is het jammer.' (p. 223). '[...] ik maak me zorgen over klimaatverandering, de mondiale voedselvoorziening en de bio-industrie. Maar niet over soorten.' (p. 228)

'Uiteindelijk denk ik dat een wereld als een groot park wel kan. [...] Eigenlijk is zo'n groot park een nieuw ecosysteem. Een ecosysteem dat helemaal bij ons past. Er leven talloze planten en beesten – maar een stuk minder dan nu. Het levert ons voedsel, zuurstof, energie, bouwmaterialen en ruimte om te fietsen en te wandelen. Ons ecosysteem.' (p. 207)

Het is echter wel de huidige generatie die bepaalt in wat voor soort wereld toekomstige generaties terecht komen. Wij bepalen daarmee voor anderen hoe die wereld er uit gaat zien en dat panda's er hooguit in dierentuinen zullen zijn. Een vraag die rest is wat voor milieubeleid Haring voor ogen heeft. Of dat we ons daar helemaal niet mee bezig moeten houden en ons richten op klimaatverandering, de mondiale voedselvoorziening en de bio-industrie en dat we de natuur net zo goed kunnen opheffen en er Park Aarde van maken.

Bas Haring, *Plastic Panda's. Over het opheffen van de natuur*, Uitg. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 2011, p. 236.

Humanisme, zinvol leven en nooit meer 'ouder worden', door Peter Derkx

Boekbespreking



ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer; van 2007-2011 hoofdredacteur van 'De Vrijdenker'

De verworvenheden van de medische wetenschappen zijn immens en soms lijkt het erop alsof steeds sneller steeds nieuwe ontwikkelingen nieuwe perspectieven opleveren. Dat geldt zeker voor de genomica, de studie van genomen. Sinds de beschrijving van het eerste genoom – het eerste menselijke genoom werd in 2001 beschreven na een ontwikkelingsproces van dertien jaar – is het zeer snel gegaan.

Nieuwe methoden en technieken van *genetic engineering* komen in zicht en regelmatig valt te lezen dat in de nabije toekomst veel van de voorkomende (verouderings)ziekten voorkomen kunnen worden. Daarmee komt het substantieel verlengen van de levensduur in zicht. En met substantieel bedoelen we dan een levensduur van 100 tot 200 jaar.

Peter Derkx, als hoogleraar humanisme en levensbeschouwing verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek (UvH) in Utrecht, heeft in 2011 een studie gepubliceerd naar een humanistische benadering van de verlengde levensduur. In het eerste deel van zijn studie gaat Derkx nader in op de geschiedenis van het humanisme en komt uiteindelijk terecht bij het zingevingsvraagstuk. In de humanistische levensbeschouwing staan ten minste vier zinbehoeften centraal.



Doelgerichtheid – het leven in het heden verbinden met een waardevol iets in de toekomst. *Morele rechtvaardiging* – iedereen wil toch graag ervaren dat ieders handel en wandel in moreel opzicht juist is. *Eigenwaarde* – voor vrijwel iedereen is het van groot belang dat men zichzelf positief kan waarderen. *Competentie* – mensen hebben graag het gevoel dat ze zelf iets te zeggen hebben over hun leven.

Derkx voegt hier nog een drietal andere zinsbehoeften aan toe. *Begrijpelijkheid* – mensen willen graag hun leven en hun werkelijkheid begrijpen en kunnen verklaren. *Verbondenheid* – de behoefte aan contact en overgave. En tot slot *transcendentie* – het overstijgen van het alledaagse en het eigenbelang door een morele gerichtheid op waarden.

Derkx benadrukt dat een zinvol leven niet hetzelfde is als een gelukkig leven. Het gaat hem erom dat het humanisme een zingevingskader biedt en dat het ervaren van het leven als zinvol van enorm belang is, ongeacht of men daar gelukkig van wordt.

In een boeiend hoofdstuk over de ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging schetst Derkx hoe vrijwel alle biogerontologen het er tegenwoordig over eens zijn dat mensen niet genetisch geprogrammeerd zijn om te verouderen en te sterven. Verouderen en sterven zijn slechts een neveneffect van de natuurlijke selectie die wij ondergaan in onze drang tot overleven en voortplanten. Verouderen is feitelijk het geleidelijk maar levenslang op elkaar stapelen van subtiele fouten in de cellen en organen van het lichaam. De evolutie heeft evenwel niet geselecteerd op mechanismen voor lang in leven blijven van volwassenen nadat ze zich hebben voortgeplant. Anders gezegd: na zich eenmaal te hebben voortgeplant, is het volwassen individu vanuit evolutionair oogpunt minder relevant geworden. De evolutie staat tamelijk indifferent tegenover dat ouder wordende individu, de belangrijkste taak is immers volbracht.

Als we spreken over aanzienlijke levensverlenging, stelt Derkx, hebben we het doorgaans over een viertal varianten. We worden ouder maar zijn langer ziek. We worden ouder maar door de verworvenheden van de medische wetenschap zijn we korter ziek. We worden ouder omdat we de veroudering hebben kunnen vertragen. En tot slot: we worden ouder omdat we erin geslaagd zijn de veroudering te stoppen. Amerikaanse biogerontologen als S. Jay Olshansky, D. Perry, Edward Miller en Robert Neil Butler gaan uit van een gematigd scenario waarin de veroudering kan worden vertraagd en de gemiddelde levensduur op afzienbare termijn kan worden verlengd met een periode van zeven jaar. Aubrey de Grey (Engels biomedisch gerontoloog en bioinformaticus aan de afdeling genetica van de Universiteit van Cambridge) echter, schetst een scenario waarin mensen alleen nog maar sterven als gevolg van ongelukken en oorlogen.

In het laatste hoofdstuk van zijn studie gaat Derkx in op een beoordeling van biomedisch-technologische levensverlenging vanuit humanistisch perspectief. En het spreekt voor zich dat hij dat doet vanuit de eerder vermelde 7 zinsbehoeften.

Je kunt je wellicht meer en grotere doelen stellen als je veel ouder wordt maar Derkx betwijfelt of dat werkelijk iets verandert aan je behoefte aan een doelgericht leven. Ook in een leven van 80 jaar is het mogelijk belangrijke en haalbare doelen te realiseren. Bovendien kan een veel langer leven het gevoel van urgentie aanzienlijk doen afnemen. Ach, vandaag ging het niet, het lukt morgen wel. De vrijdenker Leo Polak (1880-1941) beschouwde de dood als de schepper van het leven. De dood ontnemt de mens weliswaar wat hem het meest dierbaar is, maar stelt de mens ook in staat een zinvol leven te leiden. Derkx kijkt mijns inziens terecht kritisch naar deze argumenten: een langer leven hoeft beslist niet saaier te zijn of minder zin te hebben. Hij stelt dan ook dat we aanzienlijke levensverlenging niet uitsluitend moeten evalueren op basis van het leven zoals we dat nu kennen.

Wij zijn inmiddels gewend ons leven te plannen en die behoefte aan plannen zou kunnen toenemen bij een aanzienlijke verlenging van de levensduur. De kans bestaat dat risicomijdend gedrag de overhand

gaat krijgen (het terugdringen van verkeersongevallen) terwijl een risicovoller leven als zinvoller kan worden ervaren dan een leven waarin je voortdurend op safe speelt.

Ook vinden mensen het belangrijk dat door hen in gang gezette ontwikkelingen door anderen kunnen worden voortgezet; doorgaans vinden we gezamenlijke doelen belangrijk. Zou het zo kunnen zijn dat aanzienlijke levensverlenging het individualisme versterkt? vraagt Derkx zich af. Hij wijst erop dat het van belang is hoe het denken over levensloop en inrichten van de samenleving zich ontwikkelt. Nu is het in grote trekken zo dat men in zijn jongere levensjaren meer gericht is op het verwerven van kennis en vaardigheden voor een werkend leven en dat men met het ouder worden meer aandacht gaat schenken aan sociaal-emotionele waarden. Maar Derkx wijst er terecht op dat dit natuurlijk geen Wet van Meden en Perzen is. Het idee van een zich uit de maatschappij terugtrekkende oudere is toe aan een herziening.

Alles heeft zijn prijs, ook ouder worden. En kosten en baten moeten tegen elkaar afgewogen worden. Het is immers niet het leven op zichzelf dat we nastreven maar een zinvol leven dat niet per definitie een lang leven hoeft te zijn. Aanzienlijke levensduurverlenging hoeft niet, zoals wel gesuggereerd wordt, per se te betekenen dat overbevolking zal toenemen, stelt Derkx. Geboortecijfers blijken veelal te dalen als de levensverwachting stijgt. Maar als materiële welvaart de drijvende kracht is achter het voortplantingsmechanisme, eerder dan een zo hoog mogelijk aantal zich ook weer voortplantende kinderen, ontstaat er een lastige situatie: is het altijd beter om te kiezen voor het verlengen van levens van mensen die al bestaan, dan voor kinderen?

Het bestrijden van verouderingsgerelateerde ziekten lijkt voor iedereen vanzelfsprekend. Maar het ligt voor de hand te verwachten dat er daarna nieuwe, nu nog niet bekende ziekten zullen ontstaan. En daarmee komt het perspectief van een onbetaalbare gezondheidszorg in beeld. Hoe het ook zij, levensverlenging is maatschappelijk alleen aanvaardbaar als we de financiële, psychische en sociale kosten in de hand kunnen houden, aldus Derkx. We zien nu al een opmerkelijke kloof tussen de levensverwachting van hoog- en laagopgeleiden. Die kloof zou weleens vergroot kunnen worden, zeker wanneer levensverlenging alleen mogelijk is dankzij dure pillen of gentherapie.

Sommige ethici wijzen erop dat het ouder worden een natuurlijk onderdeel van de levenscyclus is, die men niet zou moeten bestrijden als een ziekte. Derkx brengt daar tegen in dat “aanzienlijke levensverlenging ‘natuurlijk’ begint te worden, zodra ze in de natuur begint voor te komen. (...) Wat als ‘natuurlijk’ geldt is een culturele constructie, is contextbepaald mensenwerk”.

Kortom: ook een aanzienlijke verlenging van het leven door biomedische technologie is op zichzelf geen slechte zaak, waarschijnlijk een goede zaak, zegt Peter Derkx. Maar we moeten ons wel realiseren dat deze ontwikkeling gepaard zal gaan met tal van neveneffecten die we nu nog niet kennen. Overbevolking en gezondheidsverschillen zijn met zekerheid te verwachten gevolgen. Derkx: “Het zou wel eens uit kunnen draaien op de keuze tussen kinderen krijgen of zelf langer leven.”

Een belangwekkend boek over een uiterst relevant thema. Ik denk dat de analyse van Derkx verder reikt dan enkel een humanistische kijk op dit onderwerp. In de paragrafen die handelen over transcendentie, distantieert de schrijver zich nadrukkelijk van een religieuze invulling van dat begrip. Tegelijkertijd hangt nu juist het godgelovig deel van de samenleving fors aan de rem als het gaat om moderne biomedische ontwikkelingen en mogelijkheden. Dat is natuurlijk niet vreemd. Juist voor de gelovige mens wordt transcendentie volledig ingevuld door een hiernamaals, ons in het vooruitzicht gesteld door een god.

De biomedische mogelijkheden zijn vooralsnog ongekend en mogen niet geblokkeerd worden voor iedereen door de moraal van sommigen. Derkx laat op voor mij overtuigende wijze zien dat voor transcendentie geen absolute sterfelijkheid en evenmin een godsidee noodzakelijk is. En dat doet hij op voorzichtige wijze door bepalingen als ‘vrijwel zeker’ of ‘waarschijnlijk’ in zijn tekst op te nemen. Dit boek lijkt mij een uitstekende start voor een levensbeschouwelijke discussie over levensverlenging en de vraagstukken die in het kielzog daarvan op ons af komen. Voor mijn gevoel geeft Derkx overtuigend aan welke vraagstukken zeker een grote rol zullen spelen. Dit boek, kortom, mag niet ontbreken op de leestafel van humanist, vrijdenker en gelovige.

Peter Derkx, Humanisme, zinvol leven en nooit meer ‘ouder worden’ – Een levensbeschouwelijke visie op ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging, Uitg. VUBpress, 2011 ISBN: 9789054879589, 232 pagina's

DE AS - INFILTRATIE

Een korte bespreking



JAN BONTJE (1947) is autodidact. Publicist en columnist. Eind jaren '70 redacteur van 'De Vrije Gedachte' en v.a. 2007 redacteur van 'De Vrijdenker'.
Coauteur van *In gesprek met Erasmus en Liever een dode leeuw dan een levende hond. Over de betekenis van de vrijdenker en humanist Leo Polak (1880-1941)*

Zoals altijd, is ook het jongste themanummer van het anarchistische tijdschrift DE AS zeer de moeite waard. Het thema is dit keer infiltratie, of hoe de staat, vertegenwoordiger van, en geweldsmonopolist binnen, het industrieel-financieel-militair complex, naast het gebruik van fysiek geweld, een almaar groeiende veiligheidsindustrie in stand houdt.

De politieke machthebbers ontwikkelden, zo schetst het redactioneel, al in de jaren 80 van de 19de eeuw politiediensten die zich met het infiltreren van revolutionaire arbeidersorganisaties gingen bezighouden. Dat was in het tsaristische Rusland niet anders dan in Frankrijk, het land van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, waar onze geestverwant Thom Holterman sinds jaar en dag woont. Holterman schetst in zijn bijdrage 'Binnenlandse vijand: motor van de veiligheidsindustrie' aan de hand van 2 boeken de ontwikkeling van deze *veiligheidsorde* in Frankrijk.

Terecht wijst hij er enkele malen zeer nadrukkelijk op dat er parallellen zijn met de ontwikkelingen in ons land: zoals de nieuwe industrie zich in Frankrijk ontwikkelde n.a.v. de koloniale oorlogen in Indo-China (1946-1954) en Algerije (1954-1962) kende ons land 2 koloniale oorlogen in Indonesië (1947-1949). De Franse staat ontwikkelde een systeem dat zichzelf in stand houdt door het creëren van een binnenlandse vijand. Deze 'vijand' was en is niet blank (Algerijnen, Arabieren), niet christelijk (islamitisch) en bedreigde en bedreigt zgn. de Franse samenleving.

[TERZIJDE: wie herkent hierin niet het Wilderse spook van de zgn. islamisering? Hoewel Wilders niet in DE(ze) AS wordt genoemd, is het duidelijk dat zijn waanideeën niet nieuw zijn. Dit blijkt o.a. uit het feit dat in Frankrijk al in 1933 een brochure verscheen met de onheilspellende titel 'Het blanke ras in levensgevaar'. Holterman: *'Hierin wordt verwezen naar de werkloosheid die onder Algerijnen en hun families heerst. Frankrijk wordt daarbij geadviseerd een beperking te stellen aan de instroom van migranten...'* En in 1956 wordt *'In een referaat over 'Algerijnse problemen'(...) opgemerkt dat de 'islam vandaag de dag verschijnt als de sterkst ontbindende factor van de Franse eenheid'(...) De 'binnenlandse vijand' heeft dus verbinding met de islam. Dat kan nu tot een islamofobie worden uitgewerkt.'* (blz. 34). Onze parlement-Ariër is nog niet eens origineel: hij giet oude, bedorven wijn in 'nieuwe' zakken ...]

Verder in dit nummer: 'Spionage in de polder' en 'Beroep: infiltrant – Infiltratie door de Amsterdamse politie in de jaren zestig en zeventig' over de niet altijd even frisse praktijken van Nederlandse veiligheidsdiensten. (Hoewel ook De Dageraad in de gaten werd gehouden, wordt dit in geen van beide artikelen vermeld.) In zijn artikel 'Minister Donner dekt ondoorzichtigheid van de AIVD' schetst Roel van Duijn de kwalijke rol van de christen-democratische ex-minister in deze kafkaëske geschiedenis: terwijl van Duijn nota bene al 8 jaar in het bezit is van een door Trix van Amsberg verleend lintje (helaas, hij ook al...) weigerden zowel de AIVD als Donner (kleinzoon van minister Donner die ons in 1932 opscheepte met een achterlijke wet op 'godslastering') het openbaar maken van het grootste deel van de archiefstukken 'in het belang van de veiligheid van de staat'! God, de BV Nederland en Oranje: een onzalige drie-eenheid. Amusanter – voor zover spionage en infiltratie dat kunnen zijn – is het relaas '1918: Geheim agent Wooning actief in soldaten- en arbeidersraad' van Ron Blom. Niet alleen de knulligheid van de infiltrant, maar ook die van de 'revolutionairen', valt althans mij in het bijzonder op. Hoe dan ook: iemand van enige importantie met een afwijkende mening of afkomstig uit een andere cultuur loopt grote kans bespioneerd te worden. En de staat breidt zijn bevoegdheden alsmaar uit...

DE AS 176: INFILTRATIE, winter 2011, ISSN nummer 0920-3267, Uitg. Stichting de AS, Moerkapelle.
Bestellingen: wimdelobel@planet.nl

Het zal je God maar wezen

Boekbespreking



WIM AALTEN (1948) is socioloog en motorrijder. Schrijver van het boek *Motorrijden zonder God*

Hoe vertel je aan Henk en Ingrid en aan Achmed en Fatima dat God niet bestaat? En dan ook nog zo dat deze mensen het begrijpen en in zullen zien dat God echt niet bestaat en dat een leven zonder God beter en leuker is? Jan van der Werff doet een vermetele poging in een handzaam en leesbaar boekje.

Ook al bestaat hij niet, God is machtiger dan je denkt. Hij verdwijnt niet vanzelf. De Almachtige heeft kennelijk een duwtje nodig om voorgoed te verdwijnen. En daarom heeft van der Werff dit boekje geschreven. En hij pakt het grondig aan.

De vele mythen die bij religies horen worden aan de kaak gesteld. Zo zijn de onsterfelijkheid van de ziel en het eeuwig leven, iets wat in elke religie een rol speelt, natuurlijk grote onzin en een goedkope poging gelovigen te paaien. Een uitgebreide argumentatie geeft aan waarom het niet erg is dat een mensenleven eindig is.



Maar waarom geloven zoveel mensen in een god? En waarom vinden de meeste gelovigen bovendien dat hun godsdienst de enige ware is? In het boek wordt ingegaan op de aspecten van opvoeding en gewoonte die bijdragen tot het aannemen van een geloof. Je kunt spreken van hersenspoeling, een favoriete hobby van religieuze mannen. Zowel kinderen als volwassenen worden er mee ingepakt.

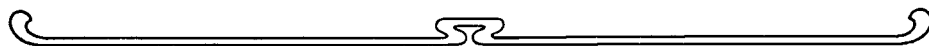
Ook het scheppingsverhaal wordt in dit boek vrolijk onderuit gehaald en de relatie tussen God en de wetenschap wordt fijntjes ontrafeld. De kerk, het hiernamaals, het voorgeborchte en de hemelpoort, het blijken in de analyse van van der Werff eigenlijk bureaucratische onderdelen van een totalitair regime te zijn. En die fijne God van ons vraagt mensenoffers en streelt vaderlijk de slijmerds over de bol. Griezellig.

Nee, laat die verlossing maar zitten en laten we ons concentreren op het hier en nu, daar is nog een wereld te winnen. Het boek eindigt met een oproep die me uit het hart gegrepen is, lees het zelf maar na. Er blijft één

vraag bij me hangen: hoe komt dit boekje nu bij Henk en Ingrid en Achmed en Fatima, opdat ze het zullen lezen en zich zullen bevrijden van hun geloof? Ik denk dat religieuze organisaties en politieke partijen alles zullen doen dit boek ver weg te houden van hun achterban. Want vrijheid van geloof is nog geen vrijheid het geloof af te zweren.

Jan van der Werff, Het zal je God maar wezen, Uitg. Free Musketeers, 2011.

ISBN: 978-90-484-1936-4, NUR: 730. 97 blz. € 15,95.



Een kalender voor de lezers van De Vrijdenker

Jaap van den Born, bij onze lezers bekend van zijn *Canon van de godsdiensthysterie*, die wij de laatste maanden in afleveringen plaatsen, heeft een kalender voor het nieuwe jaar ontworpen die nu eindelijk eens correct is. Als het toch een christelijke moet zijn, dan leven we niet in het jaar 2012, want dan zou Christus 4 jaar voor zijn geboorte geboren zijn – wat weliswaar voor god niet onmogelijk is, maar in dit geval op een rekenfout van een monnik berust. Beter is dus uit te gaan van de schepping van de wereld,

door de Ierse aartsbisschop James Ussher (1581-1656) berekend, t.w. 23 oktober 4004 v. Chr., ‘op de dag voorafgaand aan zondag’. We leven nu dus in het jaar 6016.

Van den Born schafte tevens de heidense maandnamen af en greep terug op goede oudvaderlandse benamingen voor de maanden en voorzag ze van een toepasselijk gedicht en illustratie. Oosterse kwatrijnen, waarbij het laatste woord bestaat uit het eerste woord van de maandnaam. Deze kalender – door uitgeverij Liverse die zijn boeken uitgeeft aan relaties gestuurd, niet in de handel – plaatsen wij het komende jaar voor onze lezers op de achterkant van De Vrijdenker, te beginnen met de Sprokkelmaand (februari), want de Louwmaand (januari) ligt inmiddels achter ons. Het gedicht en de tekening willen wij u echter niet onthouden:

*De laatste turf veraste in de schouw
En dwars door het behang dringt fel de kou
‘O Heer’, zo stijgt mijn bede naar de hemel
‘Maak mij nu op zijn minst de pis toch lauw!’*



De Canon van de Godsdiensthysterie



JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

Recept

Men neme sperma van een man of zeven
Niet lijdend aan een ziekte of een kwaal
Dat opgevangen is – dus heren: mikken! –

In een (wel schone!) porseleinen schaal
Dat met citroen en suiker in gaan dikken
En 3 gram natriumbicarbonaat

Gedaan? Oké: nu is het even slikken
Waarna u tot gemeenschap overgaat
Na negen maanden zult u wat beleven!

Dit vruchtbaarheidsrecept voor halvegaren
Moet op zijn minst toch zeker opzien baren!

Jelle Veeman (‘Met mijn derde oog zie ik direct wanneer het aura van een patiënt is verzwakt’). Astroloog, homeopaat en auroloog in het Friese. Bovenstaand recept is afkomstig uit zijn meesterwerk Auralogie. Een natuurgeneeswijze voor iedereen. Kan met 12 auramiddelen (die vermengd moeten worden met speeksel, haren, zweet, slijm, nagels, oorsmeer, oogvocht, urine, menstruatiebloed of ochtendontlasting van de te genezene) 144 kwalen genezen.

Doet ook groepsbehandelingen, wat makkelijk gaat, want: ‘Mijn helpers zijn een Tibetaanse lama, een Egyptische chirurg en een Duitse arts die tijdens zijn stoffelijk leven een leerling van de alchemist Paracelsus was.’ Ze zijn ook onzichtbaar, dat spreekt.

Zou het de naakte waarheid zijn?



HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) is filmer en schrijver; publiceerde o.m. *Ongelovige verhalen*. www.hanskoekoek.nl

Charles Robert Darwin's (1809-1882) evolutietheorie werd tijdens zijn leven al geaccepteerd en zorgde voor een aardverschuiving onder wetenschappers. Hij gaf een dichtgespijkerde verklaring over het ontstaan en de oorsprong van de diverse levenssoorten. Samen met de erfelijkheidsleer van de Augustijner monnik Gregor Mendel (1822-1884) vormt Darwin's pionierswerk de basis voor de huidige evolutionaire inzichten. De diversiteit van de soorten werd verklaarbaar en begrijpelijk.

Het voorgaande mag als bekend beschouwd worden. Minder bekend is het later vastgestelde: neuraal darwinisme. De Amerikaanse neurobioloog prof. Gerald Edelman (1929; Nobelprijswinnaar in 1972) stelt



Gerald Edelman

dat de wetten van Darwin's evolutietheorie verder gaan dan louter biologische, 'strategische' aanpassingsprocessen. De '*survival of the fittest*' geldt niet alleen voor massagroeperingen in het veld, maar zeer zeker ook voor de hedendaagse individuele mens. Het sterkst is dit fenomeen herkenbaar, meent Edelman, in de aanleg van de menselijke hersenen. Onze hersenen maken tijdens onze verstandelijke ontwikkeling gebruik van enorme hoeveelheden hersencellen. Deze cellen creëren een netwerk van verbindingen met nevencellen, met als doel communiceren en nieuwe netwerken opzetten. Bij de hersengroei gaan deze ontstane netwerkverbindingen opnieuw verbindingen aan met andere cellen. Er ontstaan klonten onderling verbonden cellen. Met de groei van het individu gaan die onderling

verbonden cellen door ervaring op hun beurt weer verbindingen aan met cellen van een andere structuur. Weinig gebruikte verbindingen zullen verdwijnen, intensief benutte verbindingen zullen krachtiger ontwikkeld raken. Hersencellen die beschikken over een krachtig netwerk gaan graag verbindingen aan met krachtige netwerken van andere cellen die een principieel andere functie hebben. Vinden ze een modus tot integratie dan is de aanleg van bijv. horen, zien, ruiken en intelligente opbouw een feit. Zien de hersencellen geen nut in de andere dan vindt er geen uitwisseling plaats. Alles staat in het teken van een zo goed mogelijke hersenontwikkeling en de cellen kiezen meedogenloos. Onze hersenaanleg draait op het principe van Darwin's evolutietheorie, 'the survival of the fittest', stelt Edelman.

Nu blijft er een belangrijke vraag over. Waarom reikt het verstand van de mens zo ver en waarom is dat van het dier zo beperkt? Waarom vinden die netwerkprocessen bij dieren kennelijk niet zo extreem plaats? Hier zullen gelovigen en niet-gelovigen botsen. Voor deze vraag kunnen we terecht bij de neurobioloog Daniel Dennett (1942). Dennett spreekt over '*memen*'. Hij legt uit: memen horen thuis in het rijtje genen, virussen, bacteriën, parasieten, schimmels. Dennett begint zijn verhaal met de volgende inleiding: een mier wordt geïnfecteerd door een parasiet.



Daniel Dennett

Deze hersenparasiet zorgt ervoor dat de mier zich als prooi aanbiedt aan een miereneter. De parasiet vindt in de maag van de miereneter alles om een nieuwe ontwikkeling door te maken. Ooit – ik hoop dat ik Dennett goed begrijp – zijn de menselijke hersens besmet geraakt met een parasiet ofwel door een symbiont. Bij een louter schadelijke parasiet wordt onze hersenwerking verstoord en afgebroken. Een symbiont biedt ontwikkelingsmogelijkheden. Volgens Dennett is het niet ondenkbaar dat ooit een apensoort tegen een gunstige symbiont is opgelopen die de hersenontwikkeling intellectueel op een nieuw spoor zette en spectaculair liet

doorbreken. "We zijn geïnfecteerde apen!" schijnt hij op een congres geroepen te hebben.

Het enige wat ik hierop kan zeggen: als je om je heen kijkt, kan hij wel degelijk gelijk hebben. Waarmee ik de apen niet wil beledigen.